

JP Arbelbideren LORETEGIA (I)

Xipri ARBELBIDE

SARRERA

Jean Pierre Arbelbide (1841-1905)

Aurten betetzen da Jeanpierre Arbelbide euskal apaiz idazlea hil zenaren mendeurrena. Hori dela-eta, Euskaltzaindiak, Irisarrin omen-
du zuen Franzisko Laphitzekin batera iragan uztaillean.

Euskal Herriaren Adiskideen Elkartekoek eta *EGAN* literatur aldiz-
karikoek, XIPRI Arbelbide, omenduaren ilobarekin batera, beste ome-
naldi bat antolatu dugu abenduan. Oraingo honetan Zaron bere jai-
terrian. Era berean, omenaldi honetan parte zuzena hartu du
Euskaltzaleen Biltzarrak.

Hainbat ekintza antolatu ditugun arren, gure zeregin nagusia
Xiprik berak prestatu duen liburua eta antologia argitara ematea izan
da. Liburu honek, *Jeanpierre Arbelbide* izenekoak, Arbelbideren bi-
blio-grafiaz gain bere bizitzako hainbat alderdi ukitzen ditu. Arbelbide,
garaiko Baxenafarroako apaiz eta gizon handi bat izan zen eta bere
lana arrunt zabala. Ez zen apaiz lanetara mugatu. Aitzitik handik eta
hemendik dirua jaso eta kongregazioak garatzen eta hainbat eta
hainbat kristau ekintza antolatzen pasa zuen bere biziaren alderdi
handi bat. Bere dinamikotasuna eta ausardia ez ziren nolana hikoak.
Hori guztia ezagutzeko, derrigorrezko erreferentzia da Xiprik egindako
liburua.

Baina, Jeanpierre Arbelbide idazle ere bazen, eta ez nolana hiko-
koa. Bere liburu ezagunenak: *Bokazionea edo Jainkoaren Deia*,

1887, Lille, *Erlisioea*. *Euskal Herriari dohazkion egjarik beharrenak*, 1890, Lille, eta *Igandea edo Jaunaren eguna*, 1895, Lille. Hiru liburu hauek orri asko betetzen dute: lehenengoak 387 orri, bigarrenak, 479 eta hirugarrenak beste 222. Bestalde, liburuok eskuratzea hain erraza ez denez, Xiprik antologia bat prestatu digu Loretegiak ize-nekoa, hiru liburuok eskuratu gabe ere haren estiloaz eta ideologiaz dastatzeko. Bertan garbi ageri da Arbelbideren hizkuntza aberatsa, formaren dotorezia, herrikoitasuna eta sakontasuna.

Hemen jarri dugu "Loretegi"ko hainbat orri, irakurle, atseginez irakurriko dituzu.

Gillermo ETXEBERRIA

LORETEGIA

ERLISIONEA LIBURUTIK

Garat apeza

Jean Baptiste Garat Hazparnen sortua zen, uztailaren zazpian, hamazazpi ehun eta hamahirurean (1773).

Etxalde¹ aipatua zen Garaten sortetxea, Pikasarria, eta jendeen aho-mihitan Pikasarri zen beti haren ardurako² izena. Egungo egunean ere, Pikasarria da etxalderik ederrena Minotzeko eskualdean bai eta kasik³ Hazparne guzian.

Goragodanik eman nahi ditut hemen xehetasun zorbait etxalde hortaz. (hemen ematen du Garaten genealogia)

Hamazazpi ehun eta hiruretan hogoi eta bederatzian (1769) Etieneta Etxebertz hori ezkontarazi⁴ zuten Marti Garat Pitresteiko etxeko semearekin.

[1] etxalde = baserria bere lurrekin

[2] ardurako = ohiko

[3] kasik = ja

[4] Honara arte aipatu ezkontentzat erraten du 'ezkondu zen'. Hemen 'ezkontarazi zuten'. Nahitara egina ote liteke diferentzia?

Ezkontza hortarik ateratu ziren zortzi haur eta hetarik bat izan da Jan-Batista Garat, Hazparneko misionesten lehenbiziko buruzagia.

Jaundone Batista handiaz bezala, gure Jan-Batista huntaz ere erran zitekeen : eta zu, haurra, deitua izanen zare Jaungoikoaren profeta, ezen, Jaunaren begitartearen⁵ antzinean joanen zare haren bideen apaintzeko; emanen diozu salbamenduaren ezagutza haren populuari, bere hobenen barkamendutan; argitzea gatik, ilunbetan eta heriotzearen itzalean jarriak daudezenak, bakerako bidean bidatzeko⁶ gure urratsak.

Horiek hola nolakoa ateratu ote zen gure Jan Batista Garat?

Laneko ez zen berua eta munduko barreiamenduetara ekarria zen; bainan hargatik tiesoa eta maiz goguetan, hainbertzetaraino⁷ non bere arrebek gaizkika⁸ noiz nahi erraten baitzioten: utz zaitzik hire goguetak eta eman lanaril

Emeki emeki gogueta horiek osoki aldatu zioten bihotza. Sukar batek, ezin egon batek, barne guzia itzulikatu zion. Gauaz ez zuen lorik, jatea ere askotan ahanzten zuen.

Eta azkenean higuindu⁹ zuen mundua eta apez egiteko gogoaz hazkarki lotu zitzaion; eta geroztik are gehiago eman zen bildutasunari¹⁰ eta ixiltasunari.

Ez zen hortan baratu¹¹.

Baizik eta behar zuela bere baitan borratu¹² gizon lurtiar barreatua, arripiztu bataioko graziaren hazi ona, zinez lotu zen penitentziari.

Uda oso batez, kanpo lanetan ari zelarik aintzina, barur hertsu bat egin zuen. Bere ama gaixoa urrikaltzen zitzaion, eta maiz oihuka bertzeak baino lehen bazkaritera ekar arazten zuen.

[5] begitarte = aurpegia

[6] bidatu = gidatu

[7] hainbertze = hainbeste

[8] gaizkika = erasiatuz, erantzuki eginez

[9] higuindu = gorrotatu

[10] bildutasuna = ixilik, gogoeta, bere baitan dagoenaren egoera

[11] baratu = gelditu (parar españoletik)

[12] borratu = ezabadatu

Jainkoak ordean ez zion Jan Batista gazteari denbora luzaz utzi bere ama maitearen onduan egoiteko atsegirik.

Denbora hetan Frantziako erresuma ederra azpizgora itzulikatua zen eta osoki nahasia. Errege guzietarik eztieta eta amualtsuena -sobra ezti eta amultsua, ezen bortitzago izan balitz, bere eginbideak hobeki beteko zituen eta bere erresuma gaixtaginen errabiatik zainduko zuen; beraz errege hori, Luis hamaseigarrena, lehenik preso atxiki zuen eta gero hil. Berdin hil zituzten Maria-Antoaneta Frantziako erregina, eta printzesa Elizabeth, errege Luisen arreba; eta hek bezala hainitz artxapezpiku, apezpiku, apez, fraile, serora, aitorenseme, andre handi, gizon eta emazte jainkotiar. Parisen berean hogoi eta sei milietaraino holaxet hil zituzten.¹⁵ Zer erran bada Frantzia guzian hil zuten jende elemeniaz?¹⁴

Desmasia¹⁵ ikaragarri horiek ikustearekin auzoko erresumak izitu eta asaldu ziren. Ikusi zuten hetaz ere akabo zaitekeela laster, baldin ez bazuten, elgar adituz, Frantzian berean kalitzen¹⁶ Erreboluzioneko suge bortitz ifernukor hori. Hortik jazarri zitzaizkon Frantzian asko harmada: Angleterrako, Holandeko, Autrixiako eta Espainiako harmadek betan setiatu¹⁷ zuten alde guzietarik.

Eta nola herria beti herria baita eta etsaiak aldiz beti etsaiak, Eskualdunek buru egin zioten Españolari.

Bazen orduan Garaztar gazte bat, Baigorriko seme, Joanes-Isidro Harizpe. Ez zituen oraino hogoi eta bortz urte beizik, bainan buru

[13] Arbelbidek ez zekikeen Hazparnetik bi urratsetan, lzturitzen sortua, bera ibilia zen Larresoron ikasle eta gero irakasle egona, Frantses D'Arden Parisen, 1792ko buruileko 2an erailak izan ziren horietarik zela. Euskaldun soldadoak ibilli zirela Vandean berean (ikus Antonio Zavala, Frantziako Iraultza eta konbentzioko gerra bertsoetan, Etor, 127-130 or.) ...165.000 jende hil zituzten han gutienez iraultzale frantsesek. (La Vendée, après la Terreur la reconstruction, Perrin 1997, 243 or.). Besteak bestalde. Apezetan ainitz iraultzaren alde ziren hastapenean (Orai lege berriak/ Egin dire guziak /Hek ongi istudiatuz/Hei umilki obedituz/ bat bederak behar du/ Bere ona bilatu (Pierre Lafitte, Poèmes Basques de Salvat Mounho. Ikas 1972; 54 or.) 'Libertatearen' haizea norat itzuli zen ikusi eta ez da harritzekorik, gero ere, katokiloak ez baziren gehiagoko errepublikatzale agertu. Ur beroak erre potzoa, epelaren beldur.

[14] elemenia = kopuru handia

[15] desmasia = kalte handia

[16] kalitu = sugea makil edo harri ukaldika hil

[17] setiatu = inguratu

onekoa zen, ernea, suharra¹⁸, hazkarra, ausarta, bihotzduna, deusen beldurrik ez zuena.

Zer egiten du? Entzun duea bai Españolak jazarri zaizkiola Frantziari, bere herritarrak biltzen ditu; eta nola gobernamentuak ekarri baitzuen soldado behar zirela hemezortzi urtetarik eta berrogoitaranoko gizon guziak, Euskaldun hainitz jarri ziren Harizpe gaztearen meneko.

Hazparneko Pikasarriko semeak ez zituen hemezortzi urte beizik. Ama gaixoak ez zuen aise utzi ez, Baigorriko eskualde hetarat, ezen haurra zen oraino eta osagarri ttipikoa. Bainan, dio erran zaharrrak, nigarrrik gabe ez da bizitzerik. Ai hori egia dela ama gaixoarentzat! Pikasarriko etxe-andreak ere utzi behar izan zuen bere seme maitea joaiterat soldado. Jan-Batista Garatek gerla denboran egin zuen beraz bere soldadogua¹⁹.

Ez dakigu ikusgarri handirik agertu zuenez; berak ere ez omen du behin ere balentria handirik aipatu bere orduko eginkariez²⁰. Zernahi izanik, haren arimak ez zuen gerla hartan deusik irabazi. Barreiatu zen haren gogo guzia eta munduko asmukerietarat osoki haizatu.

Etixerat itzuli-eta, jarri zen Hazparneko gazteriaren buruzagi. Bستا, dantza, pilota-partida, orotarat hotsemaile²¹ zuten guziek Pikasarriko semea.

Halarik ere ez du sekulan agertu deus tzarkeriarik, ez bere egin-karrietan, ez eta bere eleetan. Jarraikia zen beti otoitzari, etxe-koek ere larderiitzen²² zuten, eta bestalde bazuen murga²³ puska bat, eta deusetan truk ez zuen nahiko bere burua apaldu eta gutietsi jendearen begietan, largatuz bere bihotza lizunkeriarik. Ez, sekulan!

Denbora hetan gidamendu baten hartzeko gogoia izan zuen, bainan nola Jainkoak bere aldareko hautatu baitzuen betidanik, alferretan izan ziren ezkontzeko haren asmu eta entseguak.

[18] suhar = sutsu

[19] soildadogua = soldaduzka

[20] eginkari = egin + kari = ekintza

[21] hotsemaile = gidari

[22] larderiatu = erasiatu, mehatxatu, zentzatu

[23] murga = urgulu ala muga?

Et azkenean etorri zen Jainkoaren aldia.

Erran dut goraxago nola Jan Batista gazterik ere maiz oro gogotatua zagon. Bere baitan hola usu²⁴ sartzen dena, Jainkoak goiz edo berant segur bilduko du. Gure arbasoek ez daukute ustegabeanean utzi ele eder hau: Ago Jainkoarekin, Jainkoa dukek hirekin. Hola gertatu zitzaion Pikasarriko etxeko-semeari. Bere jitez, bere bihotzeko behar batez, oren osoak iragaiten zituen bakarrik, otoitzean edo gogoeta onetan, eta handik landa bertze gizon bat zen. Egia da bai laster lerratuko zela berriz ere, galbide zerbait jitearekin, bainan Jainkoa nausitzen ari zitzaion geroago eta gehiago. Eta azkenean esteka gaxto guziak trenkatu zituen.

Huna zertako zagoen Pikasarri maiz hola gogotaturik : bihotzmin handia zuen ikusteaz Eliza katolikoa ezin altxatuz Erreboluzioeak egin kalte eta desmasien petik, eta hori apez eskasean, seminarioak luzaz hetsiak egon zirelako²⁵.

Goiz batez badoa kofesatzera eta ikara batekin erraiten dio apezari²⁶: Ene aita, apez egin nahi nuke. Bainan kofesorak ez adituarena egiten du, deusik ihardetsi gabe uzten du gure etxeko seme handia.

Ez bide zen hau alegerarik gelditu! Eta bizkitartean on egin zion ahalge ttipi horrek; behinere baino hobeki bere baitan sartu zen eta nigarra frango egin Jainkoaren aintzinean. Ail Geroztik utzi zituen bestak eta balentriak. Eman zen osoki otoitzari, barurari, bere buruarren kontrako bertze hainitz jazartze bortitzeri.

Denbora puska baten buruan badoa berriz ere kofesatzera, eta lehen aldian bezala apezari erraiten dio: Ene aita, apez egin nahi nuke. Eta harek larderiarekin : Apez! Apez! Erretx da erraitea, bainan izan behar da apez ona, osoki ona!²⁷

[24] usu = askotan

[25] 1828an oraino, Xuberoari doakionaz, apezik ez zen Altzürükü, Alos, Lakarri eta Ospitale Plan. AMH 40 or

[26] Apez hau zitekean Martin Etxeberri, Iturbideko semea. Ikus 161 or.

[27] Ez zen aiererat mintzo gure apeza. Bazen non zertaz arrangura, apez eska-siari buru egiteko, zenbait aldiz, lehen jina hartua baitzen. Hona zer irakurtu dugun Mixel Garikoitzen bizian : «Trop de prêtres, surtout dans les campagnes vivaient au niveau du peuple, d'un peuple dont le niveau moral, après les convulsions de la Révolution et de l'Empire, n'était point fort élevé. Frappé de la décadence du sacerdoce, il entreprit d'y porter remède. Le corps ecclésiastique était miné d'une triple crise, celle de la foi, des mœurs et de l'autorité.» P. Mieyaa, la vie de St Michel Garicoitz, 516 or. :

Irakurtzaile maitea, ikusi dukezu behin edo berte zaldi hazkar bat hezten ari. Bizkarrean dueneko heztzailea, kalapita²⁸ gorrian hasten da, jauzi hara eta jauzi huna, bazter guzietarik zalapartaka, izerdi uretan, begiak harmaturik²⁹, haguna³⁰ ahoan, sudurretik hixtuz. Baina heztzaileak bere belaunen artean hazkarki tinkatzen du, zafrazten³¹ du azote kolpeka, eta azkenean zaldi bortitz hori gelditzen da oro akiturik eta harriturik, dardar ikaran dagoela. Eta geroztik bildotsa bezain maltso³² eta ezti duzu.

Hola hola gertatu zitzaion Pikasarriko gure seme handiari. Bortitza zen jitez, bazuen ere bere murga suertea, herriko gazteriaren errege zen, besta guzietan hartaz beizik ez zen aipurik. Ah! Ez bide zitzaion eder ez, bere kofesorak hoin idorki larderiatze hori. Baina larderia horrek berak zuen hezi eta garraitu gure gizona. Eta gehiagoko dudamudarik gabe, atera zen etxetik eta Hazparnetik, joan Ahetzeko jaun Erretoraren gana eta han liburuetan hasi haur ttiki bat izan balitz bezala.

Hori zen mila zortzi ehun eta biau (1802). Garatek ordukotz bazituen hogoi eta bederatzi urte. Eta denbora hartan Ahetzeko jaun Erretora zen Duhalde³³, geroztik Baionara erretor jin beharra zena eta eskualdun liburu ederrenetarik bat, Meditazione handiak, egin duena.³⁴

Horra beraz hogoi eta bederatzi urtetako seme hori eskolan, abiaduratik eta apalenetik hasten ditu apezteko ikasi behar diren jakitateak eta eginbideak. Ez ahal zen lotsarik gabe lotu holako lanari, ezen burua gogortzen da denborarekin eta nihork ez du hartze bera adin batetik harat. Eskoletako lanez asmatu zuten gure arbasoek erran zahar hau: Gaztek nahi bezala, zaharrek ahal bezala.

[28] kalapita = izkanbila

[29] begiak harmaturik = begiak handi handi idekiak

[30] haguna = zurrunbiloetan urak airearekin nahasteka egiten duen zer zuria

[31] zafratu = jo

[32] maltso = bakean

[33] Uztaritzen sortua (1745?) teologian dotore eta apez (1770), Uztaritzen erretor, Larresoroko seminarioan (1733) Hernani eta Oihartzunen ihesi (1792), Ahezen, Santandreko erretor Baionan, 1804 hila.

[34] S, Cluzeau, Baiona, 1809. Liburu hori Garaten predikuen iturria zela idatzi du Hariztoiek (II. Tomoa, 35 or.)

Bainan nahikunde hazkarreko gizona zen Garat Pikasari. Hasian hasi, hazkarki borrokatu zen bere liburuekin eta iraun zuen azken urratseraino apezguraino.

Apeztu zen mila zortzi ehun eta zazpian eta igorri zuten Uztaritzera bikari (1807).

Uztariztarrek laster ohartu ziren Garat Pikasari ez zela ardurako gizonetarik, bainan bai baliosenetarik. Eta guziz ezagutu zioten alki saindutik mintzatzeko dohaina berezi bat eta denbora laburrez haren predikari fama urrun hedatu zen.

Apez batentzat arimen salbatzeko harmarik hazkarrena da ederki eta suharki mintzatzea. Egia da Jainkoaren graziak behar dituela bekatoreak hunkitu eta onerat aldatu, bainan hortakotzat graziak nahi du maiz ele sainduaren laguntza. Erran zaharra da: Bera izana gatik langile ona, Jainkoak nahi du laguntzailea.

Urte batez Hazparneko jaun Erretorak bere Eliza-Bestarako predikarizat galdatu zuen eta sekulan menturaz ez dute Hazpandarrek halako prediku sarkorrik entzun. Ez zituen hitz bakar batzu baizik erran herriko Patroinaz, Jaundone Joani-Batistaz; mintzatu zen bere buruaz, bere gazte denborako zorokeriez, bere espantuez, bere barreiamenduez. Eta nola urrikiaren karrak emendarazten baitziozkan ber hutsak, erran ahala baino gehiago ari zen bere buruaren apaltzen, osoki belzten, bularrak joiten zituela eta begietarik nigarra zariola.

Eta elizako jende guzia nigar hipetan, halako moldez nun azkeanean ez baitzen gehiago predikaria entzuten ahal. Oi zer kofesioal Aitorlearentzat ere baino gehiago populu handi batentzat osoki baliatu zena.

Predika alkitik jeustearekin erran zioten: ene herritar maiteak aitortu darozkizuet ene bekatuak diren bezala; hemendik goiti zue-nak aipatuko ditut, hekien gudukatzeke eta zuen salbatzeko.

Etxeberrri erretora, Zaro Iturbideko semea

Geroztik ere Hazparneko jaun Erretorak maiz bere herrian predikatzerat jinarazten zuen Uztaritzetik, bai eta bere bikarizat galdegin zuen Baionako Apezpikuari. Jaun erretor hori Garaztarra zen sortzez, Zaro Iturbideko semea. Hamazazpi ehun eta hogoi eta zortzian

(1728), maiatzaren hogoi eta hamahirurean sortua, apezteu zen hamazazpi ehun eta hiruretan hogoi eta hirurean (1763), maiatzaren hogoi eta zortzian. Lehenik izan zen Baionako Apezpikutegian Segretarioa, handik landa Urruñako erretoa, gero denbora berean Hazparneko erretoa eta Baionako jauna Apezpikuaren Bikario-Jeneral.

Baionako Bikario-Jeneral bezala Mafarroko biltzarretan agertu eta jarri zen bertze Garaztar apez batekin; eta hau zen jauna Eyherabide, Azkaraten sortua eta orduan Donaistiko erretoa eta Akizeko Bikario Jeneral zena³⁵.

Zaro Iturbideko seme eta Hazparneko jauna Erretoa horrek izena zuen Martin Etcheberry. Frantziako erreboluzioe edo nahasmendu handiaren denboran ez zen Espainiarat agertu beizik³⁶; bere sorherria, Zaron, iragan zituen egun lotsagarri³⁷ hek. Handik noiz-nahi Hazparnerat heldu zen, eta gordeka egiten zituen bataioak, ezkontzak, erien ikusteak, bere artaldearen onetan Erretoa batek orduan egiten ahal zituen urrats guziak³⁸. Eta gero, gaxtaginak sobera oartzan zirenean haren ibiltze saindu horiez, berriz ere Zaro Iturbiderat itzuliko zen eta han gorderik egonen.

Jauna hori ez zen apez bakarra Zaro Iturbidean. Harekin baziren bertze hirur, guziak etxe bereko semeak, Iturbideko haurrak³⁹. Hek

[35] Iparraldea hiru diosesetan zatitua zen. Baionako, Lapurdi eta Baxenabarreko parte bat. Akizeko, Oztibarre, Amikuze eta Bidaxune alde. Xiberoa Olueko. Iraultzak diosesa bakar bat egin zuen Basses Pyrénées, Landes eta Hautes Pyrénées hiru departamenduekin, Baionaren peko. 1815an, apezpiku bat eman zuten departamendu bakoitzean. Historikoki Baxenabarra ez Frantzian izanez, bere bikario nagusia bazuen; «apez nagusia», «capellanus major» deitzen zen eta Donibaneko erretoa zen.

[36] Luzaideko elizan dago hain bataiatu dituen Iparraldeko 221 haurren bataio agerrien erresistoa, 1796ko otsailetik eta 1799ko urtarrilera. Luzaidekoak bestalde. Hiru urte hoietan, hilabete guziez egin ditu bataioak ez bada 1796ko hazarotik 1797ko urtarrilera eta 1797ko martxoan. Lau hilabete ditu kanpoan pasatu. Gaineratikoetan egun bat edo beste baizik ez da joan Luzaidetik. (Xipri Arbelbide, Bataio ezkontzak, Aiherra, Isturitz, Donamartiri eta Luzaiden, iraultza garaletan, Lanikidetz 32, Eusko Ikaskuntza, Hariztoi eguna. 45-47) Luzaideko egonaldia horret az kanpo da Zaron gorderik egon.

[37] lotsa = kuraia galdu (iparraldean). Bestea = ahalge

[38] Hazparneko apezteuxean bada ezkontza erregistro bat, 1796tik 1801eteko erdira arte gordeka egin dituen zenbait ezkontzarekin.

[39] Horietarik bat, beraz Haristoyek eta ate gaineko harriak aipatzen duten Azkarateko erretoa, Mixel (Les paroisses du pays Basque II 278 or.)

ere sor tokira biltzen ziren, bakotxak erretor bezala bere artaldeaz ahal ziren arta guziak hartu ondoan.

Ez daiteke erran lau apez kartsu horiek zer ongia egin zuten Zaroko herri ttikiari. Gau guzietz meza erraiten zuten Iturbideko ezkaratzaren gaineko sala handi batean; eta jiten ahal ziren jende guziak han ziren beti, eta gehienek, zortzitik bederen egiten zuten kominio-ne saindua.

Erraiten ahal dut herri ttiki hori orduan oro sutan zagoela Jainkoarentzat. Huntarik ageriko da. Igande guzietz, nihor apezik gabe, ezen apezak ez ziren agertzen ahal, deus egitekotan gauaz eta gordeka egin behar zuten; -beraz, igandetan jende on hek elizako izkila joiten zuten meza nausiko⁴⁰ eta bezperetako. Goizean elizarat oro bildurik kantatzen zuten meza burutik-buru, bai eta Prefazioa eta Paterra; kontsekratzioneko denboran apeza han izan balitz bezala sagara⁴¹ joiten⁴² zuten eta guziek otoitz berezi bat erraiten ukurturik⁴³ eta ahopetik. Eta berdin arratsaldean izkila joiten zuten, elizarat oro biltzen, eta besperak burutik-buru elgarrekin kantatzen.

Apez juramentu⁴⁴ bat igorri zioten, bainan agertu zeneko joan behar izan zuen ihesi. Gizonek bezain ongi emaztekiek ere harrikatu zuten eta herritik feratu⁴⁵. Eta Jainkoak ere gaztigatu zuen apez gaixto hori, ezen handik laster haritz handi batzuen kaskoan uso ihizlari baten etxolara igaitearekin hil zen kolpez. Hori gertatu zen Poxinbordako oihanean, Donianeko hiritik hurbil.

[40] meza nagusia = meza kantatua

[41] sagara : kontsekratzioa mezaren erdian

[42] Kontsekratzioa denboran norbaitek ezkila joiten du (zuen).

[43] ukurtu = makurtu

[44] Errepublikak apezet galdetu zien konstituzioari zin egin zezaten. Eta nola konstituzioaren arabera, apezpikuak gobernuak izendatzen baitzituen, Erromako aita sainduaz kondurik atxiki gabe, honek debekatu zuen zin horren egitea. Lapurdi Baxe-Nabarran 150 apezetarik 30ek baizik ez zuten zin egin (%20). Frantzian, %55ek egin zuten delako zin hori. Zin egileak (juramentuak) baizik ez zitezkeen izan erretor. Besteak ihesi joan ziren mugaz bestaldera, artetan agerraldi bat egiten zutela hemen, gordezka. Zaron izendatua izan zen apez zin egilea Salaberry deitzen zen.

Napoleonek izendatu zituelarik apezpiku berriak, Baionara etorri zena... apez zin egile horietarik zen. Horren gatik ote du Arbelbidek Lavieuville apezpikuaren katixima hartzen eta ez de Loison apezpikuak euskarara itzul arazi zuen Napoleonen?

[45] 'Feratu', ala 'fueratu'? 'Feratuk' erran nahi du 'trabatu'.

Xehetasun horiek frangotan kondatzen aditu izan ditut ene oseba baten ahotik. Oseba hura zen Jan-Batista Arbelbide, Baionan kalonje hil izan dena, Etxeberry Hazparneko jaun erretoraren iloba propia. Hunen ganik entzunak zituen berri horietarik asko eta bertze aintz berak ikusiak

Garat Pikasarrri Uztaritzetik Hazparnera bikari bezala jin zen mila zortzi ehun eta hamalauetan.

Etorri orduko hazkarki jazarri zen bere herritarren makurkeria guziera, eta zortzi urtez ez zen baratu oihu egitetik, beti sutan eta kaldan, arimen salbatzeko lehiaz oro hartua. Hazparne azpiz gora gaizkitik onera itzuli zuen. Erran dut gaizkitik eta bizkitartean ez dugu uste izan behar Hazparne orduan ere herri galdu bat zela, ez. Bainan zombät lazakeria⁴⁶ eta barreiamendu! Peñan, Zelain, Elizaberrin eta Xolahotxen, dantza bazen igande guziez. Hortarik beretik ageri da zer kaltea zaiten arimetan.

Pikasarrriko apezak gerla finki egin zioten horieri. Emeki emeki dantza guziak erori ziren, jendea sakramenduetarat hobeki lehiatu zen, Jesusen Bihotz Sakaratuaren deboziona handizki hedatu zen. Ikusi ziren asko mutil gazte eta nexkatxa gazte, ordu arte munduari emanak, itzultzen osoki Jainkoaren ganat, kofesatzen zortzitik, sekulan ez gehiago agertzen plazetara, bizitzen komentuarrak bezala beti etxean edo elizan

Jakiteko da apez kartsu horrek ez zituela holako ongiak egin nahigaberik eta trabarik gabe. Handik eta hemendik debruak bere ostikoa eman behar du Jainkoaren lanari. Eta beti badire jende kexu, jende bekaizti, jende atrebitu⁴⁷ asko, ez baitute bertzerik nahi baizik ere bazterrak nahastea eta makurtzea. Jende mota horiek debruaren egiazko langileak dire. Gaxtakeriako, beti suhar eta kopetadun. Ez dute Jainkoaren ez ifernuaren beldurrik. Ongi egile guzien poxulu eta traba dire.

Pikasarrriko apezak ere izan zuen beraz nahigabe frango, bainan ez zioten, kasurik egiten aintzina zolan beti Jainkoaren lanetan, hazkarrak eta alegarrik.

[46] lazakeria = zabarkeria, ezaxolkeria

[47] atrebitu = ausart

Hazparden zortzi urte iragan zituen, bikari bezala. Eta gero mila zortzi ehun eta hogoi eta bian (1822) misionest etxe baten zortzeko gogo hartu zuen.

Goraki erran dezaket hemen Aita Garatek ez zezakela deus hoberik asma Euskaldunen probetxuarentzat⁴⁸. Ezen egia balinbada misionek edozoin denboretan ere ongirik baliosenak direla arimenzat, are hobekak eta osoki beharrak ziren orduan. Erreboluzio handitik landako egun hetan. Asko urtez elizak hetsirik egon ziren, apezak kendu eta desherritu zituzten; nihon mezarrik, predikurik, sakramendurik; izaitekotz ere, han hemenka bakar zombait gordeka eta ilunbetan bainan deus funtsezkorik ez. Arimak beraz behartuak ziren osoki.⁴⁹

Bai, diot berriz ere. Aita Garatek ongirik handiena egin zioten Euskalduneri, misionest etxe bat alkatzearekin.⁵⁰

Haren lehenbiziko misionest lagunak izan ziren : Aita Intxauzpe⁵¹ eta bi diakre, Girez⁵² eta Gimon. Azken bi jaun gazte haukieri, ez izanagatik oraino apez, Baionako apezpikuak eman zioten misionetan predikatzeke baimena, hain baitziren ordukotz argituak eta kartsuak.

Geroxago jin ziren aita Zarote, Aita Pergilhem⁵³ eta Aita Haranburu⁵⁴.

Hastapenean Baionako seminario handitik hurbil sortu zuten beren egoitza, bainan utzi zuten laster eta joan ziren Larresororat. Han

[48] probetxurako = onerako

[49] ikus 14. oharra,

[50] Gaitzeko misionek predikatu ziren 1820-30 artean, Frantzia guzian. Hazparden misionesten sortzea mugimendu orokor hortan sartzen da. "Des missions spectaculaires furent prêchées à travers tout le pays" idazten du Pierre Pierrard-ek (Histoire de l'Eglise Catholique, Desclée, 1978, 241 or.)

[51] Onizegainekoa, 1815 sortua, apez (1840), ospitaleko apez (1842), katedraleko kalonje (1863), bikario nagusi (1882), baztertua (1890), 1902an hila.

[52] Behazkanen sortua (1799), apez (1824), misionest Hazparden, Uztartizeko seroren apez (1834), Azkaingo erretor, (1843), 1855 hila.

[53] Pierre, Ste Suzanne herrian sortua Biarnoan (1797), apez (1921), misionest Hazparden (1822), Paben (1830), erretor Bastidan (1832), Betharramen (1835), 1872an hila.

[54] Etienne, Ziburun sortua (1799), apez (1825), Larresoron irakasle, misionest Hazparden (1827), Pabeko urtxullinen apez (1831), Larresoroko zuzendari (1834), kalonje (1850), Bikario nagusi (1852), 1869 hila.

erosi zuten seminariotik gorago den etxe bat, Iturriinea. Larresoron ez ziren osoki kokatu. Aita Garatek bazuen beti bere sor-herrian jartzeko gogoa eta bertzela ere ageri zen misionest etxe batentzat hobe zela Hazparne bezalako toki jendetsua ezenez edozoin herri ttiki. Eta nola Euskaldunentzat asentatu nahi baitzuen misionest etxe hori, ez zezaken nihonere hobeki ezar nola Hazparnen, Lapurdiko eta Nafarre-Behereko hegian, eskualde guzietara berdin errexki heltzeko paradan⁵⁵.

Jainko maitearen nahial Gure misionest berriak beren Larresoroko etxearen antolatzen eta gurbiltzen⁵⁶ ari zirelarik, Hazparnen saltzeko gertatu zen hek behar bezalako etxe bat. Etxe hura zen Landaburua.

Aita Garatek bederatzi mila liberetan erosi zuen Landaburua, aldeko bere baratzearekin eta pentzearekin⁵⁷ eta Arroltzemendiko bere larrearekin.

Jauretxe⁵⁸ apeza, geroztik Larresoroko seminarioan omonier hil izan dena, bikari zen orduan Hazparnen. Jaun horrek eman zioz-koten misionesteri kapera baten egiteko planak eta moldeak hamabortz metre luzetasunekin eta sei metre largotasunekin.⁵⁹ Hori zen hemezortzi ehun eta hogoi eta seian.

Arte hortan ere lana frango ibili zituen bere lagunekin, herriz herri, bazterrak oro inarrosiz⁶⁰, hunkituz, onerat aldaratuz; bainan ez nahi bezenbat eta bere gogora, zeren eta griña⁶¹ frango baitzabilan nihon ere ezin kokatuz bere misionesteia. Eta aldiz, Hazparneko etxea erosi eta antolatuz geroz, bertze lanik ez zuen predikatzea eta kofesatzea baizik. Ai orduan zer lan baliosak neke eta akitze gozoak! Lehertuago eta hazkarrago, sosegurik⁶² ez zuen Aita Garatek; nahi zituzken bazter guziak kolpez eta berehala konbertitu, onerat itzuli.

[55] parada = aukera, ahala

[56] gurbildu = txukundu

[57] pentzea = belardia

[58] Hazparnen (1818), Larresoron (1821), 1873 hila

[59] Larresoroko kapera ere handitua zuen. Jean Desobeau, Le Séminaire de Larresore, Les Editions du Piémont Pyrénéen, 2003, 84 or.

[60] inarosi = bortizki higitu

[61] griña = kezka

[62] sosegua = bakea, lasaitasuna.

Nihork sekulan izan badu Erlisionearen hedatzeko, altxatzeko, mendekatzeko, hazkartzeko eta gorestekoko kar bizia, Garat Pikasarrik izan du. Lehenago Matatias apez handiak erraiten zuen bezala : zertako sortu naiz, Erlisione saindua nere etsaietarik ez zaintzekotz? Berdin Aita Garatek ere, ikustearekn Erreboluzioeak arimetan egin zituen kalte ikaragarriak erraiten zuen: Zer, gure Eliza Katolikoa, gure saindutegia, gure edergarria, gure berregingarria, gure Erlisione guziz maitea, etsaiek jo dute: sinesgabek gezurrez eta tzarkeriez Euskal Herrian ere goibeldu eta kordokatu⁶³ izan dute; eta ni alferrik eta axolagabe egonen naizela? Ez nik eta ene lagunak gure arbasoen sinestea altxatuko dugu, bihotz guzietan nausi eta errege ezarriren dugu.

Eta holaxet Aita Garat bere lagunekin herriz herri zabilan, arimak elemeniaka argituz eta zerukotzat irabaziz.

Bainan noiz egin da ongirik, etsai gaixtoak trebeskatu⁶⁴ gabe? Hemeretzi ehun eta hogoi eta hamarrean gertatu zen bigarren erreboluzioe xirtxil bat, barreiatu zituen Frantziako misionestak, bai eta Hazparnekoak⁶⁵.

Aita Garat bakarrik egon zen beraz misionesteian; haren lagun guziak barreiatu zituzten. Aita Gimon joan zen Betarramerat, eta han gelditu zen Aita Garikoitzekin. Aita Pergilhem igorri zuten Bastida Klerantzerat erretor; Aita Zarrote gisa berean Lekoinerat; Aita Intxauzpe joan zen Nayko Dominikanesetarat omonier, eta halahala Pabeko Ursulinetarat aita Haranburu.

Erreboluzioeko kalerna gaixto hori iragan zenean, aita Zarrote itzuli zen bakarrik Hazparnerat. Bainan lagun zombait jin zitzaizkon aita Garati: - aita Deyheralde⁶⁶, hemezortzi ehun eta hogoi eta hamahirurean, (1833) aita Hiriart⁶⁷ Eyhalarrekoa, aita Hirigoyen⁶⁸ eta

[63] kordokatu = kolokatu

[64] trebeskatu = iragan, zeharkatu

[65] Uztaileko 27, 28 eta 29an Charles X erregea bota zuten Paristarrek eta Louis Philippe eman honen partez. Antiklerikaliztek indar hartu zuten. Apezak ez ziren sotana soinean ateratzera menturatzen. Apezpiku zenbait Frantziatik kanpo joan ziren ihesi. Misionek egitea debekatua izan zen. Bainan ez zuen iraun. 1933an Guizot lehen ministroak egin zuen Elizari eskolak idekizteko eskubidea ematen zion legea. (Daniel. Rops, l'Eglise des révolutions, 415 or.).

[66] Janpierre, Hazparnen sortua (1803), apez (1828), Larresoroko erretor (1829), Misionest (1833), misionesten zuzendari (1839), 1881 hila.

aita Kurutxet⁶⁹, hemezortzi ehun eta hogoi eta hemeretzi, (1839);
- aita Kotiart⁷⁰ hemezortzi ehun eta berrogoi eta hiruran (1843); aita
Berho⁷¹ makayarra hemezortzi ehun eta berrogoi eta seian (1846).

Aita horiek guziek Erlisione sailduko hirur botuak egiten zituzten, eta bizi ziren elgarrekin Pobrezian, Garbitasunaren eta Obendientziaren gerizan eta menean.

Larderia eta ernetasun handia zuen aita Garatek etxeko erregelari xuxen jarraikarazteko bere jende guziak. Sehieri ere debekatzen zioten deus elerik aipatzea arratseko otoitza erranez geroz. Eta behin baino gehiagotan ikusi izan da hazkarki mintzatzen eta garrakzi paratzen, ohartuz geroz bat edo bertze erregelatik zehizartzen, izan zadien hura apez ala sehi. Erraiten ohi zuen: ogi gogorrari hagina zorrotz, adiarazteko, baldin jendea ez baditeke onez-onean bide xuxenerat bil, bortxatu behar dela indarrez eta larderiaz.

Beretzat are gogorragoa zen. Garizuma guzian, abendo guzian, astezken eta ortzirale guzietan, barur egiten zuen eta bere gorputza lizifrinatzen⁷². Azken urtetara ezindua zen, sehiak behar zuen beztitu ala buluzi; eta hargatik orduan ere hartuko zuen egun hetan bere lizifrina.

Gutun edo letra huntarik ageriko da aita Garatek bere burua zer garraztasunarekin zabilan. Hemezortzi ehun eta berrogoi eta batean, maiatzaren hamahirurean izkiriatu zion aita Gimoni:

Ene adiskide maitea,

[67] Pierre, Eihalarren sortua (1809), apez (1837), bikario Heletan (1837), misionest (1839), misionesten zuzendari (1881), 1892 hila.

[68] Zaron sortua (1790), Irigoin izenarekin, Arbelbiden oseba. Apez 1822, bikario Ezpeletan (1823), erretor Urkoin (1826), Beskoitzen (1832), 1870-an hila.

[69] Jacques, Heletan sortua (1808), apez (1835), bikario Kanbon (1836), Donibane Garazin (1837), misionest (1839), 1885-an hila.

[70] Casimir, Barkoxen sortua, apez (1836), bikario Bastidan (1837), Ezkiulan (1838), misionest (1843), Mauleko kolejioko zuzendari (1854), serora dominikarren apez (1856), 1899-an hila

[71] Pierre Louis, Makaian sortua (1815), apez (1839), bikario Ezpeletan (1841), Hazparnen (1842), misionest (1846), bikario Donibane Lohizunen (1850), 1855-an hila.

[72] Bere burua azotatzen.

Akabo da nitaz. Lehenko eritasunetik bortitzago batek hartu nau, zangoa gaizkiago dut. Ai banu Pauloko Bixintxoren bihotzetik poxi bat, banuke zerukotzat uzta eder baten biltzeko bide! Bainan ondikotz⁷³ ez naiz baliatzen, ez dut ihardesten graziari, zoroturik nago sicut equus et mulus quibus non est intellectus, adimendurik ez duen zaldi edo mando bat iduri.

Jainkoarentzat idorturik, agorturik, eta ezindurik nago, beti nere gorputz ustel huntaz gogotatua. Ai urrikaltzeko garela, ez bagare zerukotzat gure adin lerdenaz baliatu.

Mahi nuke jakin zer zautzun ene bihotzeko griña batez. Garizumatik hunat gaizkiago dut ene zangoa, eta nik uste baruretik eta mehetik heldu zaitan hori. Ene zorigaitzetan, itsumendu berezi batek –ez baitzen ni baitan lehenal– ekarri nau ene kofessorari galdatzerat, duela bi urte, astean bi barur egiteko esteka eta obligazionea.

Eta geroztik emendatuz dohazi ene herremeskeriak⁷⁴. Mahi nuke bada jakin zer heinetan esteka horrek, barurtzerat hertsatzen nauen. Iduri zait ene gogoa zela ez barurtzea osagarriak jasanen ahal zueno beizik. Bainan ez dezaket nihonek har ene gain gehiago ez barurtze hori.

Egia da, ikusiak ikusi, banakikela bertzerentzat trenkatzen⁷⁵, bainan nihoni ixilik zuri nago. Ene baitarik gaitz laiket barur horien uztea, non ez nauen oheak arras beretzen.

Igorrazut otoi zer derrautzun⁷⁶ zure zuhurtziak, aita Garikoitzekin elgar aditu-eta.

Zurea osoki Jesusen eta Mariaren Bihotz sakratuan. Garat.

Emeki emeki zangoetarik ezindu zen eta geroztik utzi behar izan zituen kanpo herrietako misioneak. Bainan ordainez Hazpamen berean noiz-nahi mintzo zen behereko elizan ala gaineko kaperan. Herriko elizan behar zenean mintzatu, bere kaderan eremaiten zuten etxeko bi mutilek. Eta jakiten zutena bai harek behar zuela predikatu, zoko guzietarik elemeniaka heldu zen jendea, erranez: Pikasarri da

[73] ondikotz = zoritxarrez

[74] herremeskeriak = herrebeskeriak = hutsak

[75] trenkatu = erabaki

[76] igorrazut = igar ezadazu. Derrautzun = erraten dizun

egun elizan predikaril! Eta eliza kokaala⁷⁷ betetzen zuten Hazparneko hegal guzietarik bildu jende horiek.

Hemezortzi ehun eta berrogoi eta seian, primadera gaixto bat ari zen, artoak ezin erein, eta ereinak ezin sor. Bihia arras kariotu⁷⁸ zen. Eta bestalde zapataintza ere erori zen osoki. Ai laster bazterrak histu⁷⁹ ziren, etxe gehienetan bazen eskasia eta herstura⁸⁰ frango. Eta guziak ere baino beltzago zena, etxeke jaun hazkarrenek elgar aditu zuten ogiaren⁸¹ eta artoaren prezioa goratzeko izariz⁸² goiti.

Jaun Lizardi zen orduan erretor Hazparnen, oraino berriki etorria; eta ospe handitan egiten zuen Jesusen Bihotz Sakratuko kongregazionearen edo elgartasunaren besta, ortzegunarekin, Besta-Berri xaharrez.

Egun hartan berean, goizarekin, aita Garatek entzuten du nola Hazparneko etxeke jaunek elgar aditu duten bihiaren prezioa goratzeko. Ez dauke. Bezperak hasi direneko erraiten dio sehiari : Har ene kadera, elizarat ereman behar nauzue.

Eremaiten dute beraz bi mutilek. Ordukotz eliza jendez betea zen, eta guziak boztu⁸³ ziren, Pikasarri behar zutela entzun.

Predikuko tenorea jin denean, mahain saindutik itzultzen da aita Garat eta erraiten du : ez naiz predikatzerat etorria, jaun Erretorak predikatuko derauzue nik baino hobeki; galdatuko diot bakarrik zenbait hitzen erraiteko baimena. Ikusten duzue jende erromesa⁸⁴ zer hersturetan den. Ofizialek ez dute lanik, artua egunetik egunera goratuz doa, bazterretan hainitz labe ja ez dire gorrizen. Ai! Zuek, aberatsak, go emazue Jainkoak ez zaitzaten fundi, jende gaixoaz ez bazarete urrikaltzen horrelako hersturan. Ez da zueri behatzen den lana, erraitea zer heinetan saldu behar duzuen ogi ala artua, Auzoapezak bakarrik egin dezake hori...

[77] kokaala = koka ahala = osoki betea

[78] kariotu = garestitu

[79] histu = goibeldu

[80] herstura = estutasuna

[81] ogia = garia

[82] izariz = neurri

[83] boztu = postu

[84] erromes = behartsua

Harriturik bezala, bihiak beheratu ziren eta jendeak deskantsu poxi bat izan zuen. Hori izan zen aita Garaten azken ateraldia; handik zazpi hilabeteren buruan joan behar zen Jainkoaren ganat. Eta nola Jainko guziz on horrek nahi baitzizkon sariak zerukotzat emendatu, oinaze handiak igorri ziozkan.

Bi zanguetara ekartze handi bat jin zitzaion, halako moldez non beti mainuan⁸⁵ bezala baitzituen oinekoen barnean. Azkenean zapata zolak oro zilo eginarazi zituen, ez zuen urratsik egiten hatzatzuz edo makurtuz beizik.

Meza saildua ezin gehiago kaperan emanaz, ardietsi zuen jaun Apezpikuaren ganik etxeko kolidor baten buruan emateko baimena. Bainan hortako ere ez zuen luzaz ahalik atxiki. Bere ganbarara eremaiten zioten goiz guziez kominione saildua; eta azkenean, goize-raino barurik ezin egonez, gauerditik berehala kominiatzen zuen.

Oinaze handi horien artetik, zerurat landaturik zerauzkan gogoa eta bihotz guziak. Erraiten zioten bere artatzaileri: Arimak badire galtzen direnak zerua gutziziatu gabez. Oi nik gutziziatzen dut ene Jainkoaren laster ikustea eta osoki maitatzea!

Hemezortzi ehun eta berrogoi eta zazpian, urtarrilaren lauean (1847) arratseko hameka orenetan eztul bat egin zuen; hurbildu ziren beilariak, ohartu ziren lo zagoela eta kopetatik hasirik bisaian beheiti itxurak arras joaiten ari zaizkola; oihu egiten diote aita Deyheralderi, heldu da berehala et azken absuluzioea emaiten dio. Hortan pausatzen da aita Garat, iratzartu gabe, zituelarik hirurhogoi eta hamahirur urte, bortz hilabete, eta hogoi eta zazpi egun

Erlisioea 251-278

[85] mainu = bainu

EUSKARA ETA EUSKAL HERRIA

IGANDEA LIBURUTIK

Gure mintzairaz eta herriaz daukan ikusmoldea eman du *Igan-dea* liburuko aintzin solasean; Osoan emanen dugu kapitulu hori.

Zertako liburu berri hau. Lehenik eta oroz gainetik igandeari dohazkon eginbide premiatsuak⁸⁶ xehetasunekin aipatzeko, eta bertzalde gure Eskual Herri maitearen mintzai eta ohitura onak, gure ahal-ttipiaren araura⁸⁷, hazkartzeko.

Duela bizpahirur urte, Agorrilako egun eder batez, Eskualdun andana handi bat Lurdera joana zen beilaz edo erromeriaz.

Han zebiltzan gure herritar maite horiek, harpetik elizara, elizatik kalbariora, beti otoitzean eta kantuz.

Bazen, egun hartan berean, jaun Paristar jakintsun bat Lurderat etorria ; eta Eskualdunen otoitzak eta kantuak entzutearekin, xoraturik zebilan hekien ondotik, zer ote zen mintzaia eder, sekulan aditu ez zuen hori. Hekien artean zagoen, beharriak landaturik, papera eskuan entzun guziak izkribatuz. Ez dut uste ihiztaria erneago dagoen ihiztari, nola Jaun hura Euskaldun beilarien hitz bakotxari ; eta gogora etorri zitzaitan ihiztariaren kobla hau :

*Jaun ihiztaria goizetan ernerik
Ixil dago kaiolan kokorikaturik
Harma behar-ondoan⁸⁸, begiak argirik,
Ote denez airean ihizi lerrorik.*

Orobat zegoen gure Paristar jauna, ernerik hartzen eta izkribatzen zituela Euskaldunen kantu ederrak. Huna kantu heietarik zonbait. Goizeko mezan, kominiatu aintzinean, guziek eman ahala errepikatu zuten :

*Zato arima dohatsua
Ez ihes egin beldurrez
Amodioz sustatua
Jesus dago oihu minez*

[86] premiatsu = premia handiko

[87] araura = arabera

[88] behar-ondoan = behari ondoan

Baldin gaixtoak arbuiatzen
Baditu Jainko justuak
Sainduak ditu gomidatzen
Aita guziz amultsuak.

Eta kominiatu ondoan

Kausitu dut xoilki maite dutana
Kausitu dut ; ez daukat utzirik !
Kausitu dut, neurea da bakarrik,
Kausitu dut Jesus guziz ona.
Jesus oi zu eztitasuna bera
Zeruko dohainen iturburua
Otoi gateg dezazu esteka
Zuri betikotz ene bihotza

Azkenik Lurdeko Ama-Birjina zeruaren erdian ikusten balute bezala, eta behin ere baino kar gehiagorekin, batetan kantatzen dute :

Oi erregina handia
Zoin zaren miresgarria !
Ikusten zaitut jarria
Seme maitearen aldean
Alkirik distirantenean
Sainduak izarren pare
Zeruan argitzen dute ;
Zu distirantago zare
Oi ama iduri gabea
Birjina garbien lorea

Hoik guziak entzun, ezkiribatu eta ondo irakurri ondoan, Jaun Paristarra badoa lehenbiziko apezaren gana eta galdegiten derauko: zer ote da mintzaia hau? Ederra zait eta ezta, bainan ez dezaket hitz bat ere konpreni! Ni nintzen apez hura eta ihardetsi neraukon: Mintzaia hori da Eskuara ; eta nahi banauzu sinetsi, emazu oraino kobla hau, izkribatu dituzun kantuen ondotik.

Jakintsunen erranetan
Behar bada sineste
Ederrena mintzoetan
Euskara da, diote
Euskaldunek bazterretan
Hortaz ohore dute.

Eman nerauzkion gero xehetasun guziak Euskaldunen gainean; eta erran zerautan : Agian atxikiren dituzue beti zuen mintzaia eta zuen bizimolde zaharrak ; hetan duzue arbasoetarik ukan duzuen primantzarik baliosena !

Oi herritar maiteak, gogo emazue beraz arbasoen aztura⁸⁹ eta bizimolde onak sekulan aldatzetik, sekulan trukatzetik jende arrotzetako ohitura herrebes⁹⁰ eta galgarrietarat. Eta guziz zuen mintzaia ederra, zuen Euskara, ahl begira zazue beti.

Gure arbaso eta herritar guziek mintzaia hortan dute Jainko maitea betidanik otoitzu eta goretsi. Eta guk ere, aitamen ganik, hekien galtzarrean⁹¹, altzoan eta besoetan, Euskaraz ikasi ditugu gure otoitzak. Eta Jainkoari bezala, berdin gure ahaide eta laguneri Euskaraz abiatu gare mintzatzan ; halako moldez non barneko gure bozkario eta bihotzminak, ez baititugu sekulan hain ongi aipatzen eta kanpora agertzen nola haur denborako euskara gozo eta aberats horren bidez.

Gure Euskara, berenaz ere, daitekeen mintzaia ederrenetarik bat da. Neurtitzak dio :

Munduko mintzoetan ez da hain garbirik
Eta dakienarentzat hain gai handiagorik.⁹²

Huna zer zaidan niri gehienik laket Eskuaran. Eleak labur ditu, erne eta bizi. Erran nahi den hura erran eta beti aintzina doa. Iduri du zilar bizia, ez du hitz bat hutsik ez alferrik. Berriz ere diot, Euskuara garbi eta zalu hori zaidala niri laket.

Ez dakit nork derasan eskuarak ez dezakela deus gauza gorarik eta barnarik aipa errexki, nasaiki eta ederki. Horrelakoak irakur ditzala Aita Mendiburu, Atxular eta bertze asko ; ikusiren du Eskuara, erdara bezain ongi mintza daitekela edozoin gauza handi eta goratikakoez.

[89] aztura = ohitura

[90] herrebes = okerra

[91] galtzar = altzo

[92] Ez ditugu notatxo guziak emanen bainan hemen dagoena uztea bekatu liteke : L'incomparable mécanisme de la langue basque ne saurait être l'œuvre de l'homme ; il y a là une empreinte surhumaine ; il y a la trace de la main divine qui a donné à l'homme les linéaments les plus accomplis de son langage, en même temps qu'il a placé l'énergie primitive de la pensée dans son esprit. (Mazure, Histoire du Béarn et du Pays Basque).

Huna zer dioen bertzalde gizon aipatu batek; Gaskoina bera ere ez laiteke galtzera utzi behar, bainan are gutiago Euskara.

Gaskoina ez da mintzai nahastekatu bat beizik, bertze askoren hitz berak, molde berak, eta itzuli berak darabiltzana.

Bertzelakorik da Eskuara ; ez du bertze mintzaiekin deus nahastekarik, garbia da eta osoki berezia ; bere baitan daduzka bere erro, zimendu, etorki eta iturburu guziak ; bere ganikako jitez eta indarrez asentatzen da burutik buru, nehondikako laguntza arrotzik gabe.

Hortik mintzai nahastekatu guziek ez bezalako premia du Eskuarak. Eta nola nihori zorrik ez duen Etxeko-jauna hazkar eta burua gorarik baitago bere eremuetan, hala-hala gure mendien artean dago Eskuara.

Bere baitakoa delarik osoki, ez duelarik deus maileatzen gaineratiko hizkuntza arrotzeri, Euskararen eremuak hain dire zabalak eta nasaiaik non berexkunde hortan berean aurkitzen baitu aberastasunik handiena. Ez du zeren hizketa nonbait ibil ; herriko bere hitzekin, errexki eta ausarki aipa dezazke gizonaren buruari darabilzkon asmu eta gogoeta guziak. Eta baldin, aldi bat edo bertze, ez balitz kausitzen gure gogoetari doakon hitz garbi xuxena, berdin entseaturik ere ez baletor hitz hori, - mintzatu nahi eta ezin mintza, - ah ! orduan ere ez ginuke zeren lotsatu, ezen gure mintzai Euskarak hitz berrien egiteko antzea⁹³ badu, eta maiz berri horiek ez dire ederrago beizik. Zonbat eta zonbat aldiz ez dute hori egin gure izkiribatzaile zaharrek eta guziz Atxularrek, Larramendik, Mendiburuk eta Duhaldeki! Mindegian⁹⁴ nola haziak eta landareak, berdin Euskararen hitzgaiak aurkitzen dire nasaiki; gai horiek elgarretara bil bitez, batzu bertzeri lot eta xerta⁹⁵ bitez, ez nola nahi, bainan behar den antzearekin eta jakitatearekin, eta geroztik errextasuna badukezu zure gogoeta guziak euskaraz aipatzeko.

Bai, hizkuntza aberatsa da Euskara. Et zer erran haren itzuli trebe zaluez⁹⁶? Izan ahala ibil erretxa da, nola nahi molda daite, eta

[93] antze = trebetasun

[94] mindegi = mintegi. Iparraldean hitz hau erabiltzen dugu hegoaldean modan den taller castellano batukoaren partez.

[95] xerto = txerto. Iparraldean «x»-ekin hasten da hitz eta ez «tx»-rekin

[96] zalu = arin

beti ederki, gogoan dituzun asmuak ausarki agertuz, nasaiki eta gozoki xehatuz. Hitz batetilk ala bertzetik has dezazun solasa, zure eleak beti xuxen adosturen dire, hala nola ehaille⁹⁷ trebearen eskutan irazkia⁹⁸ eta bilba⁹⁹ elgarrekin trebeskatzen baitire, bata ber-tzeari lotzen, josten eta tinki-tinkian oihal hazkar ateratzen.

Bertzalde huna zer dioen Euskaldun gazetak : Eskuara da ere mundu zabalean ezagutuak diren mintzaia guzien artean zaharrene-tarik bat. Mehork ez daki xuxen noiz, nork, nondik ekarria den euskara toki hautarat. Ala hemen berean sortua ote den hastapenean. Bertze asko mintzaian etorkia, heien erroak eta adarrak erretxak dire hatzemaiteko. Hala nola frantses, espāñola, anglesa noizdanikakoak diren eta zertarik eginak, erranen dautzute xuxen gizon argituek.

Bainan euskara nondik ateratu den, nor eta zer ziren lehenbiziko Eskualdunak? Oraiko mintzaia hau bera zutenez, ala bertzelako bat gure arbasoek, ez dakigu. Badakitela uste dutenak badire. Batzuek erdi trufaz bezala, bertzek espantu egiteko, erraten dute : Adam eta Eba eskuaraz mintzo zirela.

Bertze batzuek diote Babelako dorrearen egileri mintzoa makurtu eta nahasi arte, gizon guzien mintzaia Eskuara zela : Omen hortaz ez dezakegu hemen deusik erran, baizik ere hola erraten dutela zonbaitek, egia bada eta ez bada. Guk dakiguna da, aspaldi aspaldiko mintzaia zaharra dela gutartean eskuara.

Eta nola gauza onak baitire iraunkor, ageri da behar duela ukan eskuarak bertze asko mintzaiek ez duten zerbait, hoinbertze men-dez, galdu gabe, desegin gabe, dirauenaz geroz.

Deus ez da laketago, jakitate apur bat eta lanarte duenarentzat, nola baita ikustea Eskuara zaharra eta Erdara gaztea elkarri parrean emanik, bat ala bertzea den ote hobeago.

Orduan da ageri gure mintzaia zoin den aberatsa, bai frantsesaren aldean, bai eta bertze edozoin erdaren aldean. Ez dugu zeren ahalge izan gure mintzaiaz. Izan dire eta badire gizon jakintsunak, beren bizia holako lanetan higtu ondoan, berrogoitahamar mintzaie-taraino ikasi eta, goraki erran izan dutenak, asko eskualdez eskuara

[97] ehaille = ehule

[98] irazki = gain-behera dauden harien sarea.

[99] bilbea = eskuin eta ezker doan haria.

oroen nausi dela ; nausi iraupenez, ba eta erran gogo duenaren arabera hitzen moldatzeko errextasunaz, eta bereziki mintzatzeko eta izkribatzeko moldeaz.

Izkribatzeaz den bezenbatean, euskarak ez bezalako trabak ditu frantsesak jende arrotzentzat.

Hortakotz behar dugu euskara atxiki, begiratu galtzerat utzi gabe, eta ahal badugu oraino azkartu eta hedatu.

Dugun orok gure ahala egin gure herritarrei hemengo mintzaia maita-arazteko eta arrotzeri ere ahalik hobekiena ezagut arazteko.

Gure mintzaiak badu oraino bertze dohain edo probetxu bat. Nola hesi azkarra ogi-landaren¹⁰⁰ edo mahastiaren inguruan, hala hala dago gure mintzaia Euskal herriaren eremuetan. Sineste zuzen, bizimolde on eta gure ohitura zahar guziak zaintzen eta tieso atxikitzen ditu; bainan bazterretako gezurkeria, egite makur, aztura arrotz eta gaixtoak urruntzen ditu.

Gure euskarak dirudi ibaia eder eta aberats bat : ez darabila gutarten ur garbirik baizen ; arimetara hedatzen ditu irakaspen eta argi frango, bainan ez tzarrik, ezen, Jainkoari esker, liburu gaixtorik ez dugu gure Euskaran, hoberenatarik dire guziak.

Berriki oraino Apezpiku handi eta guziz aipatu Jaun Freppel, orobat mintzo zen Bretaniako jendaiari.

Zer arren, ez ote dugu erdararik ikasi behar? Bai, bai, ikasi behar dire erdarak, eta ikasi ahalik eta hobekienik, eta guziz gure erresuma maite huntako mintzaia, frantsesa.

Bainan oroz gainetik, Euskara dezagun ikas, mintza, irakur, osoki ezagut, euskaraz gaitzen elesta¹⁰¹ ala etxeko jendeen artean, bai eta herriz kanpo ere, hitz batez non-nahi, euskaldunekin garen ber. Bertzela zer gertatuko da?

Hizkuntz erdara frango jakinen mintzatzan

Euskaraz jakin gabe kasik irakurtzen

Eta horrela gure minzaia ederra bortxaz eta laster galduko da.

[100] ogi-landa = gari alorra

[101] elestatu = mintzatu

Geroztik arren ez ote gare bakan baizik erdaraz mintzatu behar? Ez! ezen zer gertatzen da hamarretarik bederatzietan? Huna nola deraukun koblariak¹⁰² ihardesten.

Frantses murdukatzea¹⁰³ ez da jakitate
Ixilik egotea segur hobe lukete.

Eta bertzalde, erran dugun bezala, gure Eskuararen galtzeko liretezke erdarazko solas soberanioak.

Bai, erdaraz noiznahi mintzatzeko errebeskeriak errekarat garamatza eta makur horrek diraueno, gure euskara egunetik egunera galtzera dabilke.

Nola daite bertzela? Erdaratar horiek gure bilkura guzietan datoz, erdi frantses eta erdi kaskoin; hastean ez deraue nihork irri beizik egiten, delakotz heien elea nahasia bezain bitxi; bainan hek ez dire lotsatzen! Ergelkeriari datxiko tema¹⁰⁴, eta ihesi joan behar orde, listor¹⁰⁵ burumbura horiek darraizki beti, erdara dariotela. Nik uste lotarik ere erdaraz amesten diren; eta ahalik balute, gauaz ere letorzke berdin gure beharrietara.

Xoriek nahi dute kaiolatik ilki¹⁰⁶
Lilieek ere noizbait jastatu iguzki!

Horrelako ainitz dagotzi gutartean eta kalte frango egiten herriko mintzaiari. Eta ez erran: Zer dohaku hek erdaraz mintzaturik ere?... Datorke ni gana nor-nahi eta derasala frantses ala gaskoin, nik beti atxikiren dut nere euskara...

Bai, zuk uste, ez ordea ahantz erran zaharra: Otsoa lagun dukanean, ai! bahu hora¹⁰⁷ sahetsean! Eta bertze hau: Erradak norekin bizi hizan, nik gero hiri, nolako hizan.

Beraz holakorik zu-gana baletor, ez uko egin ez, bainan ezti-eztia erran: Ori adiskidea, ez dakizu nik baino gehiago frantsesik, goazin otoi biak eskuaraz.

[102] koblaria = bertsularia edo kantu egilea. Koplak egiten dituen

[103] murduskatu = lardaskatu

[104] tema = hisia, egoskorkeria

[105] listor = liztor

[106] ilki = jalgi

[107] Hora = zakurra

Ez datza hortan bakarrik gure makurra ; bertze gaitz bat badugu are gehiago hedatzen dena eta eskuarari kalte egiten. Hura da eskuara bastarta¹⁰⁸, oro erdararat itzulia, gure hizkuntza ederraren iduripen zerbait bezik ez duena. Ator beraz, erakurtzaile maitea, harrait, eta nerekin entzun ezak neurtizlari¹⁰⁹ zaharra ; huna zer derron¹¹⁰ euskararen bihurtikatzale¹¹¹ moldegaitzari¹¹²:

*Munduko bazter orotan ohore dadukate
Mintzaia bere modutan oso baitaukate
Hemen aldiz guzieren zitzaie desohore
Xumei nola handiei, garbi mintzo badirade*

*Frantximanen¹¹³ aipamenaz osoki hanpatuak¹¹⁴,
Euskaldunaren ozenaz hurren ahalkatuak¹¹⁵,
Bere hizkuntzaz dute oraino arnegatuko¹¹⁶
Zilibokata¹¹⁷ bat gero hainitez egiteko.*

*Adi zagan burugiesa¹¹⁸, modara solasean ;
Non zinen atzo diotza, non atzo arratsean
Ez ninduzun aperzitu pontuaren gainean?
Han nintzen han promenatu, damurik zereinean !¹¹⁹*

*Hain ongi, nola handia, xumea ez da lotsa,
Nahi du haren mihia mintza dadin frantsesa
Latina ere badaki euskararekin lotzen
Izan naiz, dio ederki, kaiean anbulatzen¹²⁰*

Huna zer den ene beldurra ; erdarari sobera trebatuz, Euskaldunek premia ttipitan har dezaten herriko mintzaia, eta geroztik ezaxo-

[108] bastarta = aita ezaguna ez daukan haurra.

[109] neurtizlari = olerkari : hitzak neurtzen dituen

[110] derron = erraten duen

[111] bihurtikatzale = bihurtzen duena, gaizki erabiltzen.

[112] moldegaitz = moldakaitz

[113] frantximen = frantsesa baizik ez dakiena

[114] hanpatu = hantu

[115] ahalkatuak = lotsatuak

[116] arnegatzea = hitza eman eta jatea, fedeari uko egitea

[117] zilibokata : saltsa, nahasketa

[118] burugiesa = burjesa

[119] Ez ninduzun ikusi (aperzitu = apercevoir) zubiaren (pont-) gainean? han nintzen han ibilli(promener), damurik, bakean (serein)

[120] kaiean anbulatzen = kalin ibiltzen

laki bazterrera utz dezaten. Ez zaiote iduri ez askori holakorik gerta daitekela. Bainan oroit zer dion erran zaharrak:

Bide makurrean trebatu
Onerat ezin gibelātu¹²¹.

Horra beraz bi izurrite, gure eskuara galtzen ari dutenak. Hirugarren bat badugu : Euskal Herriatik kanpo, hirietarat edo ameriketara joaiteko ezin egona. Eta zer gertatzen da hortik? Bazterrak oro euskaldunez husten eta gaskoinez betetzen ! Etxetiar eta ofiziale gehienak arrotzak ditugu, nonbaitik etorriak, osoki erdaldunak, eta gure mintzai ederraren orde, ez dakit zer hizkuntza ahalkegarri gutartean hedatzen ari dutenak.

Herriatik kanpo doatzin Euskaldunek, huna zer derasaten berek uste gabeen : Goazin etxetik urrun, eta gure euskara deramagun norapait gurekin, eta han erdara zerbaitekin trukatu dugu ; eta arte hortan, gure orde, guk herrian hutsik utzi etxeen betetzerat eta gure lurren lantzerat eta gure ontasunen ibiltzerat, etorriko dire gaskoin bonet¹²² handi batzu, eta diubibanka¹²³ galaraziko dute gure arbasoen mintzaia, Euskara !...

Badantzut¹²⁴ adixkidea, eta horrela mintzatzea eder bazauzu, zohazkit hirietarat eta ameriketarat eta nahi duzun tokirat, ezen zuk ez duzu gaugerroz eskualdun odolik zainetan. Eta ez erran niri bertze tokietan ere eskuaraz mintzatuko zarela, ez erran bertze Eskual Herri bat nahi duzula itsasoz haindian asentatu ; hori ez da aments bat beizik.

Zer dezaket bada? Herrian egon eta goseak hil?...

Zer dezakezun? Al guk guziek egiten duguna: egon herrian, bainan otoi goserik gabe, ezen nihon ez duzu hemen bezain errexki bilduren ohorezki bizitzekoa. Nere bizian, herri eta eskualde hainitz ikusi dut, eta bihirik ez gure Eskal-Herria bezain ederrik eta aberatsik.

Zuk eta nik dagigun¹²⁵ bertze herritar gehienek egiten dutena, laborantzari jarraik eta izan beti girixtino on.

[121] gibelatu = atzeratu. Hitz hau ez da zenbaitek uste duten bezain iparraldekoa. Non dago Jaizkibel?

[122] bonet : txapel

[123] diubiban = Gaskoinezkoa buroa

[124] badantzut = entzuten dut, ba aurrizkiarekin, badut, bada eta abar bezala.

[125] dagigun = egin dezagun

Duela sei urte, huna neronek zer nion nere lehenbiziko liburuan, Bokazionean edo Jainkoaren deian : Baldin laborantzari zinez emaiten badire gure Eskualdunak, utziko dute hirietarat eta Ameriketarat joaiteko duten errabia. Eskual-Herria, munduko ederrenetarik bat da, eta halere sortokian ezin egon ! Iduri hemen ez bezalako atseginak eta aberastasunak badirela beti bertze nonbait.

*Zeru gaina maiz urdin, denbora maiz¹²⁶ gozo
Hiru laurdenak leihor¹²⁷, bertzea itsaso,
Asko mendi aberats, zelai gizen asko...
Non holakorik kausi¹²⁸ urus bizitzeko.*

A ! Gehienek borts nigar egiten dituzte bai Eskual-Herria utzirik; ohartzen dire laster zer zorokeria den eskuko xoriaren uztea airekoaren menturan.

*Mahiz ukan, ez dutena
Galtzen dute badutena
Eta gaur bizitzekoa ausarki¹²⁹ bazutenak
Aurkitzen dire biharko kolpez errumesak.
Ar beraz tinki lanean
Hor, etxeko laborantxan ;
Zuhurki zazu goberna
Handik bildu dukezuna
Etxea artatzen baduzu
Tresor¹³⁰ handi hor duzu
Eta doluturen ez zaizu*

Egungo egunean oraino ez ginuke gure eskuara erdaran trukatu nahi. Bainan zonbatenaz baikare erdaran usu mintzatzuko, hanbatenaz hartuko dugu harrekilako trebetasuna eta amodioa, eta geroztik, deus antsiarik¹³¹ gabe bere gisa utziko dugu Eskuara.

Beha zakozu herritik kanpo dohan gizon horri : Itsasoa hartzen du, untziak baderama Indietarat. Bere sor-tokia agerian eta bixtan

[126] maiz = askotan

[127] leihor : itsasoak estaltzen ez duen luraren partea

[128] kausitu = aurkitu

[129] ausarki = nahi bezainbat

[130] tresor = altxor; hitz frantsesa

[131] antsia = kezka

dueno, maiz gibelera behatzen¹³² du, bihotzak min egiten dio, nigarra dario begietarik, gogo guziak etxeko alderat jauzi egiten dio.

Bainan herriko mendiak itzaliz geroz ez duenean gehiago lurrik ikusten ahal, nigarrak xukatzen dire, barnea deskantxatzen¹³³ da. Eta handik harat gizon horrek Indietako alderat itzultzen du bere bihotza ; gogorik ez du gehiago hangotzat baizik ; amets guziak dohan tokirat landatuak ditu.

Eta ni beldur naiz hola hola gerta dakion Eskual-Herriari : bere mintzaia atxikiren dueno, behatuko da beti bere arbasoen irakaspenari eta hetan tieso¹³⁴ egonen ; bainan joanago eta sartzenago dohala mintzaia arrotzetan, ai geroztik akabo izanen da laster Eskual-Herriaz.

Halarik ere uste dut nik, ez dela gure eskuara sekulan galduko ; eta guziz huna zerk atxikiko duen : eskuarazko liburuek, denbora hotan ederki eta nasaiki agertzen diren liburuek. Huna zer dioen kaseta Eskualdunak :

«Atsegin handirekin ikusten dugu, liburu euskarazkoen nonbrea beti emendatuz¹³⁵ doala. Eskerrak diotzategu hemen, gure Eskual-Herri maitearen izenean, liburu on heien egileri. Ez detzazkegu hemen oro aipa. Bertze alde aski ezagutuak dire. Aski ez ; behin ere ez dira obra onak eta heien egileak aski ezagutuak. Bainan bederen erran dezakegu, azken urte hautan bezenbat liburu on eta eder agertzen bada ondoko urteetan, gure mintzaia zaharra eta nihon ez bezalakoa, izanen dela oraino behin eta behin aipatua munduan. Biba beti Eskuaral

Iraunen du Eskuarak, Eskual-Herriari gizonik deno. Eta goraki erraten ahal dugu : badira oraino gizonak, eta izanen ere ba agian gero eta gehiago, Eskual-Herriaren Erlisionearekin batean Euskara ere gure artean begiratuko dutenak, eta ahal bada –ahal da !– oraino hobeki ezagut araziko eta maita araziko dutenak.

Behinik behin badut uste, goraxago aipatu ditugun jaun horietarik zombaitek segurik ez duten oraino beren azken hitza errana.

[132] behatzen = begiratzen, so egiten

[133] deskantxatu = lasaitu

[134] tieso = irmo

[135] emendatu = goratu, gehitu

Agian¹³⁶ ez! Bainan nola ez baigira mundu huntan oro orotako ez eta, are gutiago, betiko, nahi gintuzke ikusi, zaharren edo zahartzen ari direnen ondotik gazteak, gaztedanik lanari lotzen. Zer laiteke bada ederragorik ikustea baino, zerbait dakiten edo ikasteko gutizia duketen guziak, hala nola apez gazteak, eta zertako ez apezgaiak ere? guziak Eskuarazko liburu zaharretan lehengo Eskuara zaharraren ongi ikasten; eta gero, buruan zerbait onik ezarri eta bihotzean kar¹³⁷ pixka bat sortzen zaiotenean, berak ere lan berri zerbaiten egiten, handi edo ttipi, guti bada guti, beti zerbait ; ez balitz ere egiteko dituzketen predikuak ahalaz Eskuara garbiz egitea baizik ! Nun nahi eta nor nahiren aintzinean¹³⁸, edo-zoin mintzaietan, ederki mintzoden gizona beti atsegin gehiagorekin aditua¹³⁹ da. Beti badu harek, mintzo denean, bertzek ez duten indar berezi bat. Orok dakiguna da hori; eta bizkitartean¹⁴⁰ egia hori hobekienik jakin behar ginukenek ardura ahanzten dugu. Ez dezagun bada ahantz, baldin gure herria maite baldin badugu, eta nahi badugu herrian herriari eman zaion bezala, eta gure ahalen arabera, ongi, ongi hainitz egin.

Apezez mintzatu naiz eta apezgaiez, zeren eta heiek baitute aizinarik¹⁴¹ edo astirik gehiena, bai eta ere idekidurarik gehiena, gure herri gehienetan, Eskuararen buruz eta errotik ikasterat eta behar-orduan, bertzeeri irakasterat artzeko. Bainan bertzenaz orori mintzo gare; zerbait dakiten, eta, apezek bezala, astia edo aizina dutelarik Eskualherriaren etorkizunaz eta Eskuararen aipamenaz den gutieneko axolarik duten guziera. Zer? Munduaren bazter guzietan oraiko eta lehengo mintzaien gainean jendea beti argitzen ari, eta guk behar ginukela utzi gure mintzaia zaharra eta ederra galtzerat ! Ez, ez dugu utziko. Bertze alde ez gare baitezpada gal dadin beldur ere. Sobera ditu erroak lurrean barna, eta adarrak lodi eta azkar¹⁴², ez baditu ere oraino hanbat urrun hedatuak.

Nor ere baitzare, adiskidea, barka zadazut ene bizitasuna eta luzetasuna. Ez nauke, behin betikotz, gogoan dudana erran gabe.

[136] agian = oxala

[137] kar = gar

[138] aintzin = aurre

[139] aditu = entzun

[140] bizkitartean = halere

[141] aizina = asti

[142] azkar = indartsu

Eskuara baizik ez dakienak ez du asmatzen ahal, bertze edozoin mintzaien aldean zer eskugaina¹⁴³ dagokan¹⁴⁴ Eskuarak. Bertze zombait bezala hedatua balitz, ongi argi lezake munduan! Hola hola ere, zer dira Eskuarari begiratu eta, hor harat gure auzo-herrietako mintzaia eta erdara guziak?

Ez gare beraz harritu behar, nunbaitikako jaun handi batzu heldu badira ere, noizetik noizera, bere tokietan Eskual-Herriaren eta bereziki Eskuararen aipamena aditurik, gure herriaren ikustera bere¹⁴⁵ begiz ; eta bere beharriz aditzera bertze nihon ez delako mintzaia hura.»

Euskaldun maitea, bagirauk¹⁴⁶ gazetaren ele zuhur eta argituari: «Zer laiteke ederragorik ikustea baino, zerbait dakiten eta ikasteko gutizia duketen guziak, hala nola apez gazteak, eta zertako ez apezgaiak ere. Guziak Euskarazko liburu zaharretan lehengo Eskuara zahararen ongi ikasten?»... eta lehia hadi arbasoen Eskuara guziz eder horren ongi ikasterat.

Gure izkribatzaile zahar eta lehenbiziko hetarik hunat erori da hainitz eskualdun mintzaia. Ez da beraz gazeta hori ustegabeen arranguraten¹⁴⁷, eta bizkitartean gehienek erranen dute : Zertako ibil leheneko zaharkeria eta illunbeetan? Oraiko Eskuara erretxarekin badugu guk jakitaterik aski ! – Badantzut, adiskidea, bainan zuk ere entzun nezazu eta dugun elkar adi : Zaharretik har dezagun on dena, eta bietarik egin Eskuara garbi eder bat.

Eta hemen erran behar dut makur handi batean behaztopatu¹⁴⁸ direla gure izkribatzaile zaharrak : Euskarari nola nahika nahasi dute erdara, frantsesa eta española..

Bainan bertzerik eta hobeagorik behar ginuke, eta huna zer. Bretaniako eskualdetan gairi ibilia naiz denboran, eta nola Bretaniak mintzaia bat baitu gurea bezala zaharra eta alde guziz ederra,

[143] eskugain = abantail, hobaria

[144] dagokan eman du hain segur daukan-en partez.

[145] bere singularrean erabiltzen dugu eta beren pluralean, bainan lehenago bere baizik ez zen ala plural, ala singularrean. Ikus Lafitten gramatika, 211.

[146] nondik dauka bagirauk hori? ba+girauk? Irauten dugu = segitzen dugu?

'k' hikako forma?

[147] arranguratu = kezkatu

[148] behaztopatu : behatzaz topatu = oztopatu

mintzaia hortako gizon jakintsunenak ikusi nahi izan ditut. Gu uzkur bezain hek erne eta lehiatuak dire. Ala aitorensemek, ala apezek, bai eta apezpikuek berek entsegu frango baderabilate herriko hizkuntza zahar ederra xutik atxiki beharrez.

Eta geroztik ere, behin baino gehiagotan, Bretaniako asko jaun argituekin hitz egin dut gauza horren ariaz¹⁴⁹. Aurten berean, urtarri-laren seian, huna zer izkribatzen zautan Vanneko Bikario Jeneralak.

«Aspaldiko gure mintzaia, oraino ere miliun bat herriatarrek gutartean mintzatzen duguna, beti osorik atxiki nahi ginuke. Aipatzen derautazun biltzarreaz den bezenbatean, huna zer lanari dagoen orai : Molditza edo ortografa betikotz asentatu edo finkatu behar du. Eta hori, haurrek eskoletan errexkiago beren mintzaia ikas dezatentzat. Bihotz guziz igortzen derauzkitzut Jauna, ikusbide¹⁵⁰ horiek. Euskaldunek eta Bretoinek elgar iduri dute, ezen batzu ala bertzeak osoki bihotzdunak diren eta arbasoen Erlisioneari zinez atxikiak. Nahiz hekien mintzairak ez diren berdinak, halarik ere biak elgarren heinekoak dire, direlako bada Europa guziko zaharrenak. Eta bertzalde Bretoinek maitagune¹⁵¹ berezitan daduzkate Euskaldunak.»

Gehiago dena, Vanneko apezpikuak, eskola girixtino guzietako irakasleri, frera eta seroreri manatu deraukote haurrak beren herriko mintzaiari jarraikaraz detzazten Erdarari bezala, arta beberarekin. Hortik, Bretaniako haurrek eskoletan bretona ikasten dute frantsesa bezain ongi.

Oxala hortaratuak bagine gure Eskual-Herri maitean! Ai orduan ez ginuke ez geroaz lotsatzerik¹⁵², gure mendietako harrokek bezenbat iraun lezake gure Euskarak.

Dakusagun orai Euskaldunek nola daduzkaten herriko ohikuntza¹⁵³ zaharrak. Goraxago aipatu izan dut nola Euskarak zaindu behar dituen gure bizimolde zahar eta onak. Bainan zer gertatzen da? Gure mintzaia galtzerat uzten dugu, eta nondik nahi sartzen zaizkigu ez dakit zer eta zer bitzikeria.

[149] ariaz = kariaz

[150] ikusbide = froga

[151] maitagune = maitasun

[152] lotsatu = etsitu

[153] ohikuntza = ohidura

Non dire lehengo jauntzura¹⁵⁴ eta apaindurak¹⁵⁵? Non dire egiazki herrikoak eta gureak ziren soineko hek? Arruntak ziren, bainan merkeak, garbiak eta ederrak.

Laborariak nahi du
Goldea luman trukatu
Utzirik bonet mardula
Xapelaz gorde¹⁵⁶ burua.

Denbora batez xoragarri zen gure Euskaldunak ikustea, igande egunetan, pilota partidetan, merkatuetan, bakotxa bere gerriko goriarekin eta bere makilarekin. Bainan orai ez da kasik gehiago gerrikorik ez makilarik. Gizon gaizok atorra¹⁵⁷ dute gerrian xamar¹⁵⁸ petik ageri, eta bi esku hutsak luze luzea lurrerat dilindan.

Ai non dire lehengo gizon lerden, zalu eta biziak? Hek zuten bihotzetik kantu hau errepikatzen.

Loria zait loria!
Apaintzen naizenean
Zeta¹⁵⁹ zinta gorria
Ematea soinean.
Egiazki orduan
Zerbait baniz munduan !

Arrosa primaderan
Zoin den lore ederra
Idekitzen denean
Bagohazi hartzera
Bainan laster da histen
Zintak beti distirutzen !

Eta makila? Ez da kasik ageri ere gehiago Lapurdiko eskualdetan. Atarratzeko eta Garaziko bazterretara joan behar zare, nahi badituzu Eskualdunak makilarekin ikusi. Ai han bai, gizon guziek badute

[154] jauntzura = jauntzi

[155] apaindura = edergailu

[156] gorde = ezkutatu, estali

[157] atorra = alkandora

[158] xamar = blusa

[159] zeta = seda

makila. Zohazi edozoin etxetara, nausiaren eta mutiko gaztearen ganbarako ate gibelari beha zakozu ; horra non den ma-kila.

Gau guzian atzarririk
 Partitzeko xutiturik
 Argi izkila¹⁶⁰ joitean
 Etxetik ateratzean
 Urrun naizela abian
 Hartzen dut nere makila
 Zer-nahi gerta dadila
 Airos banoha harekin
 Lagun ona dut nerekin
 Piaia dezaket egin.
 A! Zer makila dudana
 Mizpira finik-finena
 Hesian zen xuxenena !
 Han nihaurek dut hautatu
 Ozkatu¹⁶¹, gisuz gorritu.
 Beha, dir-dir du egiten !
 Guziak zaizkit jelosten
 Eder, hazkarra, zeren den.

Bai, egiaz, eder da Euskaldun lerdena
 Su pindarrak begian, zalurik dohana
 Gerriko sedarekin, poneta buruan,
 Espartinak oinetan, makila eskuan.

Pilota ere uzten ari du gazteriak; plazara joan orde, doha dantzara eta ostatura; eta hortik, bekatuak desmasia frango badarabiltza gure gizon gazte nagituen artean, ezen, dio erran zaharrak, lur beran zilo handi.

Plaza bat izaki'ta
 pilotaririk ez
 Asko herritan hortaz
 dagozi ahalkez
 Euskaldun aztureri
 uko hoi egitez

[160] izkila : ezkila. Argi izkila = goizeko anjelusa

[161] ozkatu = hozkatu

Euskalduna da hola
Kaskointzen nahitez.
Ilgande'ta bestetan

ofizioz goiti
Pilota partida bat
behar laike beti :
Hartan herriko seme
hoberen zenbeiti
Zor laie agertzea
jokatuz nobleki
Barne edo zokotan
dagon gazteari,
Trufa¹⁶² egin dezagun
zeren den hoin nagi :
Kaskoinen jostetetan¹⁶³
gostu badu ari,
Ez dela Euskalduna
Aise da ageri.

Zuri menturaz, irakurtzaile maitia, idurituren zaitzu gauza gutiak eta apurrak¹⁶⁴ derauzkitzudala hemen aipatzen; bainan go emazu huni: herriak eta jendaiak bakan direla estropu¹⁶⁵ handiz galtzen, bainan maizenik galtzen direla beren ardurako bizimoldeak erortzerat utziz.

Lehenik erortzen da mintzaia, mintzaiarekin sinestea, eta sinestearekin ohitura on guziak. Emeki-emeki, inguruetako arrotzekin nahasten eta bat egiten dire jendeak, eta azkenean ez da gehiago ageri izan denez ere toki hetan deus jendakia¹⁶⁶ berezirik.

Etxe handi bat ez da ez betbetan eta kolpez erortzen. Itaxurak¹⁶⁷ abiatzen zaizko lehenik. Urte osoak iraganen dire nihor ohartu gabe itaxur hetaz; oharturik ere, ez deraukote kasu handirik eginen; eta horrela, ez balioz, uzten dituzte eta sekulan ez hesten

[162] trufa = burla

[163] josteta = jolas

[164] apur = ttiki

[165] estropu = istripu

[166] jendaki = gizon arraza, leinu

[167] itaxur = itoigin, itoiti

Bainan ur kotera¹⁶⁸ beti eta barnago xortaka sartzen ari etxeari behara! Hegaztegi¹⁶⁹ zur-arteak usteltzen ditu, murruren asentuak idekitzen du sarbidea, morteroa¹⁷⁰ bustitzen du, harriak deslotzen elgarren ganik, eta baratxe baratxe¹⁷¹ zimenduetaraino jausten. Azkenekotz zimenduak urratzen ditu; eta gau batez, ustegabea, jendeak deskantsuki lo daudelarik hain tieso zen etxe hazkarra lurrerat tipustapan¹⁷² erortzen da ! Nolaz bada hori?

Hastetik arrimatze ttipi zerbait egin eskasean; teilak itzuli gabez; ur xortari bere ixuria ez emanik.

Horrelaxe da gertatzen herri eta jendaia hazkarrenentzat. Iduri kanpoz berdin ongi doazila beti, bainan kasurik egin gabe galtzera uzten beren mintzaia eta leheneko bizimoldeak, eta azkenean uzkaitez eta osoki galtzen.

Bizkitartean, irakurtzaille maitea, egia diozu, ez ditut aipatu gure ohikuntza arruntenak beizik, kanpoari eta gorputzari behatzen direnak beizik.

Premia handiagoko hainitz badire, arimen kaltetan erortzera eta galtzera dohazinak.

Euskal Herriak ederkienik atxiki izan duen ohikuntza badakikezu zoin den: Igande egunaren girixtinoki eta osoki begiratzea, Meza-nausia eta Bezperak ahal guzian entzunez, lan debekatueterik zin-zin角度an begiratzuz, arratsetan nor bere etxera goizik bilduz, bai eta irakurtze ona frango eginez.

Eta egungo egunean zer ikusten dugu? Igande goizetan meza ixil bat lasterka entzun-eta, Meza-nausiaz deus axolarik; Arratsaldetan, Bezperak erraitearekin, eliza hutsik eta ostatuak jendez beterik.

Aitzakia bano¹⁷³ batzuez eta egiazko beharrik gabe, larunbatean belarrak ebakitzen Igandeanz baliatzeko.

[168] ur-kotera = teilatuko ura biltzen duen zingazko hodia. Bainan hemen, itaxura.

[169] hegaztegia = teilatua

[170] mortero = gizu edo karez egin zementoa

[171] baratxe baratxe = emeki emeki

[172] tipustapan = betbetan

[173] aitzakia bano = gezurrezko arrazoin hutsala

Etxe zokoetan emaztek asko joste, lisatze¹⁷⁴ eta bertze lan debekatu, eta ez kexu¹⁷⁵ Jainkoak ikusteaz, baldin jendeen begietarik gordetzen badire.

Pilota-partida handi bat edo bertze zerbait libertimendu nunbait emaiten bada, beti kasik igandearekin, jendea ofizioetarik eta herriz kanpo barreiatzeagatik.

Eta horrela Eskual-herrian igandea beti eta gehiago galtzen ari, eta hortan ere, bertze asko gauzetan bezala, gure mendea leheneko arbasoen bizimoldetarik urruntzen, eta aldiz ohitura eta eginkunde¹⁷⁶ arrotzak, nunbaitikakoak, jabetzen gure bazterrez.

Gure eskualdetara baletor zerbait izurrite, jende gehienak eri laitezke, ez ordean hein berean guziak; bainan nehor ez hilik ere, oro kutsutuak, orok zerbait min eta kalte.

Berdin da gutartean gertatzen. Ez du ez Euskal-herriak bere Erlesionea galdu, bainan bai histerat¹⁷⁷ utzi. Eta hortik gure leheneko ohikuntza girstinoak are histu dire. Eta nola jaunztura arrotz bitxi batzuek galarazten ari baiterauzkute herriko gure jaunztura ederrak, hala hala mende hunen kutsua gure mendietan barna sartu da, eta emeki emeki, kasik gure ohargabeen, ttipitu eta mendratu izan ditu gure bizimolde zahar girstinoak...

Eta orai Euskal-Herri maitea, zer dezaket bertzerik, baizik eta bihotzetik erran:

*Gauza handirik ez dut zuri eskeintzeko
Ez eta ahalik zu ongi ospatzeko ;
Onetsi behar duzu, nere Ama ona,
Liburu xume hau nik zuretzat egina.*

Igandea 7-49 or

[174] lisatu = plantxatu

[175] kexu = urduri

[176] eginkunde = egintza

[177] histu = ahuldu

Igandetako lana

Maiz gure eskualdetan merkatari batzu ikusten ditugu beren ontasun guziak bizkarrean darabilatenak eta beti herriz herri dabiltzanak.

Horrelako hirur merkatari, elkarrekin aste guzia erabiliak¹⁷⁸, ostatura biltzen dire larunbat astiri¹⁷⁹ batez. Iguzkia sartzera zohan eta hirurek bazuten norik zer erran egun hetako beren saltze eta irabaziez ; bainan solasbiderik handiena zuten zer egin behar ote zuketean biharamunean, igandearekin: ostatu hartan egon, meza bezperak entzuteko gisan eta pausuan, lanik egin gabe? Ala joan aintzina kurri¹⁸⁰, bertze egunetan bezala, etxez-etxe, saltzera, lanean, irabazian, Jainko legeaz kasurik egin gabe?

Batek zion ez zela handik higituko, nahiago zuela igande eguna giristinoki iragan, ezinez irabazi poxi bat¹⁸¹ egin.

Bertzeak aldiz, igandearen atxikitzeaz guti kexu¹⁸², baitezpada nahi ziren bertze herri batetara heldu iluna gabe, biharamunean goizik saltzen abiatzeko gisan.

Erran bezala egiten dute : bat, giristino ona, ostatu hartan gelditzen da igandeko eguna otoitzean eta lanik gabe iragan dezantzat, eta bertzeak, diru gose tzar bati zarraizkola¹⁸³, auzo herrirat dohazi, igande guzia lanari jokatzekotan.

Ostatuko nagusiak kara¹⁸⁴ gaixtoa zuen. Ele zuri¹⁸⁵ frango errana, haren begiek, haren kopetak, haren ezpain zimurrek, haren kara eta itxura guziek, bazuten halako basamolde bortitz bat.

Zer nahi izanik, gure merkatari Jainkotiarrek ostaler horri eman zerauzkion bere puskak, gau hartan gakoturik atxik lizantzat, ezen baliosak ziren puska hek, gehienak urre eta zilarrezko joiak¹⁸⁶.

[178] erabiliak, ibiliak beharko liteke

[179] astiri = ast-iri, arrats-iri = ilunabarra

[180] kurritu = ibili

[181] poxi bat = apur bat

[182] kexu = arrangura, urduri (queja espainoletik)

[183] zarraizkola : darraizkola beharko liteke, darraizkiola batuan.

[184] kara = itxura

[185] ele zuri = solas faltsuak enganagarriak

[186] joiak = bitxiak, edergailuak

Eta gero afari zerbait jan eta, bere gelarat igaiten da, bainan ez arrangurarik gabe. Barnetik beti zerbaitek erraiten zeraukon : etxe hau etxe tzarra duk.

Ganbaran ere iduri zitzaion, gauza guziak bertzetan ez bezalakoak zirela.

Zertako arrangura horiek?

Berak ez zakien. Huna beraz nolakoa zen gela hori : leiho bakar bat burdin barrez hetsia ; inguru guzian paretak adarailuz¹⁸⁷, salbu hegala bat, taulaz egina. Ate zokoan kutxa handi bat ; eta ganean hegaztegia¹⁸⁸, ernaia¹⁸⁹ ageri, berinazko¹⁹⁰ tranpa¹⁹¹ eta idekidura teilan artean. Horra nolakoa zen gela hori.

Ohera joan aintzinean bere arratseko otoitza egin zuen kartsuki merkatari onak, eta gero bere arrosarioa, eta bat erran ondoan, oraino bertze bat. Otoitzean ari delarik, arrabots¹⁹² bat entzuten du. Zer ote diteke tenore¹⁹³ huntan? Gauerdik joiten ari du eta ilun beltza da, ez da den gutieneko ilargirik !... eta harek beti zerbait entzuten, zurubi bat etxeari kontra emaiten balute bezala, eta gero urrats batzu zurubiaren mailetan . Ah ! Geroztik izitzen da, argia hiltzen du, eta ohepean gordetzen da. Han deneko, urrats berak teilatu ganean, eta laster norbaitek berinazko tranpa idekitzen du, gelarat jauzi egiten, ohean sartzen eta berehala lo zurrungan hasten.

Nor ote da?... Merkataria harriturik dago. Bainan horra non berriz ere urrats batzu entzuten dituen, ez gehiagao kanpotik, ez-eta urrundik ; han ber-berean dire, etxearen barnean, ganbaratik hurbil ; eta beti aintzinatuz heldu dire. Esku batek paretako bi taula¹⁹⁴ deslotzen eta kentzen ditu.

Merkatariak ez dezake hatsik har izialduraz. Eta xuxen ordukotz gauaren ilunpeak arindu ziren, eta teilatuko berinatik argi gutibat emaiten zuen ilargiak.

[187] adarailu = ladrillo

[188] hegaztegia = tellatua

[189] ernal = habe

[190] berina = beira

[191] tranpa = idekidura

[192] arrabots = harrabots = zarrata

[193] tenore = ordu

[194] taula = ohola

Merkatariak beraz ikusten ditu bi gizon itsumandoka ganberan sartzen eta zango punttetan ixilik oherat hurbiltzen. Batek oihal bat daduka eskuan eta bertzeak kanibet¹⁹⁵ handi bat.

Oi Jesus eta Maria, otoi urrikal zakizkitet, dio bere bihotzean merkataria. Oi Jainko ona, zure legea ez nahiz hautsi aurkitzen naiz hemen ; otoi salba nezazu.

Nonbaitik etorri lo egilea beti ohean zagoen, zurrungan ari. Gizon hek hurbiltzen zaizko. Lehenbizikoak oihalaz estaltzen eta eskatzen derauko buru guzia, oihurik egin ez dezantzat. Eta bertzeak berehala bularretan barna sartzen derauko bere kanibet ikaragarria.

Merkataria oro entzuten zituen ; eta ikusi balitu bezala, xehetasun lazgarri horiek guziak begien bixtan zerabiltzaizkon.

Bi hiltzalek ate gibleko kutxa baztertzen dute, tronadurako¹⁹⁶ hiru taula altxatzen eta zilo hari behera gorputz hila norapait aurtikitzen. Gero taula berekin ziloa hesten dute, kutxa berriz bere tokirat emaiten, eta ganibeta eskuan duenak bertzeari erraiten du : Bihar garbituko ditiagu odol zortak, goazin orai merkataria horren urre-zilaren hartzera.

Eta hitz hortan badoatzi biak, paretako bi taulak elgarri ongi loturik.

Urrundu direnean, merkataria ohepetik ateratzen da ; kadera¹⁹⁷ baten gainera igaiten, teilatuko tranpa berinezkoa idekitzen, hilak murruari hurbildua zuen zurubiari behera jausten, eta gero lasterka¹⁹⁸ etxe madarikatu hartarik ihes egiten.

Bide puska bat egina duenean, emaiten da belauniko eta Jainkoari eskerrak bihurtzen derauzko kartsuki.

Bainan beste eginbide bat bazuen baitezpada bete beharra, justiziari erraitea zer izigarrikeriak¹⁹⁹ ikusi zituen etxe hartan.

Hiri bat baitzen handik hurbil, Prokuradorea ikusten du, gau hartako xehetasunak emaiten derauzko. Jaun horrek bere karrosan

[195] kanibet = ganibet

[196] tronadura = zoladura

[197] kadera = bizkarra daukan jarlekua, bainan besorik ez

[198] lasterka = hegoaldeko castillano batuan : «korrika», correr-etik.

[199] izigarrikeria : izugarrikeria

hartzen du merkataria, eta argiko etxe hartarat helduak ziren jandarme tropa batekin.

Ez bide²⁰⁰ ziren guti harritu gizon hiltzaileak ikustearekin merkataria, beren ustez ganibetarekin xahutu zuten hura, horrelako gortearekin berriz hekien ganat jiten. Ihesari eman nahi dire, bainan nondik eskapa? Jandarmek inguraturik dadukate etxe guzia !... Erran zaharra : Jainkoa luzakor, ez ahanzkor.

Elkarren anaiak ziren bi hiltzaile horiek, ifernutik elki²⁰¹ egiazko debruak. Hartu zituzten jandarmek eta burdin-kadena²⁰² batez zango besoetarik finki estekatu.

Gau hartan huna zer gertatu zen. Anaia horietarik gehienak, ostatuko nagusiak, seme bat bazuen bera bezain tzarra. Eta seme horrek ikusi zituenean hirur merkataria hetarik biga ostatutik urruntzen larunbat arratsean, izilka jarraiki zeraukoten, bide zoko batean makila ukaldika lurrerat aurtiki zituen, hekien urre-zilarreriak ebatsi²⁰³, non-bait gorde, eta gero, bere jokoa eginik, etxerat itzuli.

Eta ez nahiz tenore hartan nihori bere burua salatu, zurubia eman zuen murruari kontra, teilatura igan, handik gelan sartu, eta ustez nehor etzela han etzatekorik, ohera gan²⁰⁴ eta lo zurrungan jarri. Horrela zuen aitak hil bere semea, eta osebak bere iloba.

Bi anaia izigarriak gillotinatua izan ziren.

Eta merkataria Jainkotiarrek are hobeki ikusi zuen zer premia den igande egunaren ongi begiratzea..

Notaxo batetan ematen ditu hemen 1870-an, Alemanen kontrako gerlan, igandekari armada frantsezari gertatu nahigabe guziak, ohartu gabe, asteko zazpi egunetarik bat igandea izanez, zazpi nahigabetarik bat igandez gertatu behar zela !

Igandea 74-81 or.

[200] bide = hain segur

[201] elki = jalgi

[202] kadena = katea

[203] ebatsi = lapurtu

[204] gan = joan (kostaldean)

Meza huts egitearen gaztigua

Ez espanti beraz Igandeko Mezaren arbuizailer²⁰⁵ Jainkoak gaztigu bortitzak igortzen baditu.

Igande batez ihizira²⁰⁶ joan ziren bi mutiko gazte ; bat ala bertzea lazoak, ezaxolak, osoki barreiatuak. Halarik ere batek bere meza nolazpait goiz hartan etzuna zuen.

Ihizin harat hunat badiltzalarik, horra non goibeltzen den zerua, eta laster ortzantza²⁰⁷ karraskan abiatzen. Ihurtzuria zartaka ihiztarie-tarat erortzen da, mezarik entzun gabeko dohakabe hura erretzen du. Eta bertzea harriturik ihesi, nonbait gorde nahiz.

Botz batek hedoiatarik oihu egiten du ihurtzuriari: Jo zak! Jo zak!... Baina bertze botz batek ihardesten du: Ez dezaket jo, ezen goiz huntan meza entzuna du. (S. Antonius.)

Huna bertze gertakari bat. Italian bada Gubio deritzon herri gotor bat, Urbineko hiritik hurbil. Larunbat goiz batez herri hortarik hiru merkatari joan ziren Zizternoko feriara ; hirurak gizon erneak, beren eginbidetan osoki ohartuak eta handizki heltzen zirenak.

Zizternoko ferietan darabilate egun hura guzia, eta beren salerostak eginik gaua ostatuan iragaiten dute.

Biharamunean, igande goizarekin, zer egingen dute? Nola behar dire etxera itzuli? Meza entzunik ala entzun gabe?

Batak hau eta bertzeak hura, tirabiran²⁰⁸ dagozi askariteko²⁰⁹ denbora guzian. Azkenekotz batek derrote²¹⁰ bertze bieri : Egizue biek nahi duzuen, baina nik, bidean abiatu baino lehen nahi dut Meza entzun.

Bata beraz doha Mezaren entzutera, bertzeak aldiz, bide luzearen egiteko eta etxera goizik heltzeko estakuruan²¹¹, Mezarik gabe lotzen dire bideari.

Eta orai, oroit hemen gure arbasoen bi erran zahar hotaz:

[205] arbuia = gaitzetsi

[206] ihizia = ehizea

[207] ortzantza = ortzi azantza = trumoa = entzuten dena. Ximista = ikusten dena. Ihurtzuria = gertakari osoa (rayo)

[208] tirabira = eztabada, batek bai, besteak ez

[209] askari = gosari

[210] derrote = erraten die

[211] estakuru = aitzaki

Ago Jainkoarekin
 Jainkoa dukek hirekin
 Horra lehena, huna bigarrena :
 Jainkoa luzakor, ez ahanzkor.

Merkatari horietarik bat, mezaren entzuten elizan zegoelarik, bertze biak bidez bide etxeko aldera mezarik gabe zebiltzan.

Biderditan bezalatsu, ibaia bat bada eta xuxen egun hetan uria jauts-ahala ari, urak gairidituak dire, osoki bortiztuak, eta harramantza²¹² handirekin joiten eta kordokatzen²¹³ dute bazter hetako zubi bakarra. Gure bidelantak²¹⁴ ez dire izitzen, zubian aintzina dohazi. Erditsutara direneko, horra non ur olde²¹⁵ bortitzak errotik eremaiten duen zubia !

Meza gabeko bidelant dohakabeak betikotz galtzen dire. Eta aldiz hirugarrena, bere Meza entzunik eta ur handiak untzi batean iraganik, etxerat bakean heltzen

Igandea 90-102 or.

Santa Elisabeth

Santa Elisabeth Portugaleko erreginak, bi aitoren seme bazituen bere menean²¹⁶. Hetarik bat osoki ona zen eta Jainkotiarra, bertzea aldiz ahal bezalako jende minkor gaizgarri²¹⁷ bat.

Ikusteko da zoinen baitan zeduzkan Erreginak bere bihotza, bere adiskidantza, bere sinestea: Aitorenseme on eta Jainkotiar haren baitan.

Hortik bertzearen bekaizkeria. Barne guzia eritua du, osoki goibeldua, mendekiozko²¹⁸ su beltzean jarria ; nolazpeit, zuzenetik edo makurretik, baitezpada, bere laguna galduko du, hilen edo hil araziko du.

[212] harramantz = arrabots

[213] kordokatu = inarrosi, higitu

[214] bidelant : bidaiari (atzizki berarekin : nahiant)

[215] olde = indar (horretarik oldartu = olde hartu)

[216] menean : bere peko ; obeditu behar zioten.

[217] gaizgarri = gaitz + garri: gaitza egiteko gai dena

[218] mendekatu = apendu

Badoha beraz Erregearen gana eta derro²¹⁹ : Jauna, zuk hain maite duzun Erreginak, zure esposak, gupidesten zaitu, osoki ar-buiatzen, gaizki bizi da aitoren seme nere lagunarekin.

Ni nola, bertzeak hala, Errege hits harek berehala sinesten du bere idurikoa duela Erregina, eta den gutieneko dudamudarik gabe gaztigurik ikaragarriena gogoratzen zaio. Gisulabe erretzaile bat deitzen du eta erraiten derauko : Aitoren seme bat igorriko deraiat galdetzerat : Erregearen nahia egin ote duzu? eta orduan berehala harturen duk eta gisulabeen surat aurtikiko²²⁰, ezen hari bizirik erre-tzea zor zaiok.

Aipatu egunean Erregeak igortzen du aitorenseme dohakabea. Bainan nola obendun izaitetik urrun Jainkotiarra baitzen osoki aitoren semea, eliza baten aintzinean iragaitearekin sartzen da eta meza entzuten. Meza hori erran deneko, bertze bat hasten da eta hura ere entzuten du.

Arte hortan ez dauke²²¹ Erregea zer gertatu den jakin beharrez eta aitorenseme gezurtia igortzen du. Hunek egiten du laster eta galdetzen gizon hari : Erregearen nahia egin ote duzu? Hitz horietan gisulabe erretzaileak kolpez hartzen du eta suaren erdirat aurtikitzen.

Handik denbora puska baten buruan, etortzen da aitorenseme Jainkotiarra, bere bi mezak entzunik. Galde bera egiten du harek ere : Erregearen nahia egin ote duzu? Bai, ihardesten²²² du gisulabe erretzaileak, errakozu jaun Erregeari guziak harek nahi bezala egin ditudala.

Gorterat itzultzen da aitorenseme ona bere ihardesmenarekin.

Harritzen da erregea. Xehetasunak jakitearekin, ikusten du hor Jainkoaren mirakulu handi bat, Mezako debozionearen bidez egina. Bere espos sailduari barkamendu eskatzen derauko eta geroztik ez du harentzat omodiorik baizen

Igandea 104- 106 or.

[219] derro = «hark, horri, hau erran dio». Labéguerie-ren kantu batean ba-duzue : errozute deneri

[220] aurtiki = bota

[221] dauke = dagoke

[222] ihardetsi = erantzun